

ANITA CELINIĆ

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10 000 Zagreb
acelinic@ihji.hr

GORNJOSUTLANSKI DIJALEKT KAJKAVSKOGA NARJEČJA U SVJETLU FONOLOGIJE¹

U podjeli kajkavskoga narječja na petnaest jedinica kao jedan od dijalekata izdvaja se i gornjosutlanski. On obuhvaća govore smještene uz gornji tok rijeke Sutle, uz granicu sa Slovenijom. Kako su kriteriji za spomenutu dijalekatsku klasifikaciju fonološke prirode, članak donosi sintetski prikaz gornjosutlanskih govora utemeljen upravo na toj jezičnoj razini. Riječ je o govorima koji prozodijski nisu ujednačeni (ima ih i jednoakcenatskih i troakcenatskih) i koji se međusobno ne podudaraju prema razvoju polaznih, starohrvatskih vokala, ali koje povezuju neke druge zajedničke crte što ih ujedno odvajaju od susjednih kajkavskih dijalekata. Osobito se među njima ističe govor Huma na Sutli sa specifičnim razvojem stražnjeg nazala *ɔ*.

Uvod – kriteriji za klasifikaciju i smještaj

Kao zasebna jedinica na dijalektološkoj karti kajkavskoga narječja gornjosutlanski je dijalekt izdvojen u novije vrijeme, i to u radovima Mije Lončarića (1990, 1996). On je u podjeli na dijalekte izrađenoj na temelju kombinacije akcenatskoga i vokalskog kriterija (u vokalizmu s obzirom na razvoj nazala *ɔ* i slogotvornoga *l* te *ě* i *ə* i njihovih odnosa, tj. međusobnog (ne)jednačenja) taj dijalekt izdvojio po specifičnoj akcentuaciji u kojoj su ukinute opreke po intonaciji i kvantiteti. Zemljopisno je gornjosutlanski dijalekt u toj podjeli omeđen sa zapadne strane lukom rijeke Sutle, koja predstavlja granicu Hrvatske sa Slovenijom, a precizna granica na istoku² “nije poznata – išla bi od Klanj-

¹ Tekst ovoga rada prvotno je napisan kao poglavlje u planiranoj knjizi *Kajkavsko narječje 2* koja se izrađuje u okviru projekta “Istraživanje kajkavskoga narječja” (voditelj dr. Mijo Lončarić) u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje. No, kako svojim opsegom premašuje zadane parametre, on će za potrebe knjige biti skraćena, a ovdje se donosi u cijelosti. Izostavljeno je samo kraće poglavlje o morfoloiji.

² U izvoru zabunom stoji “zapadu”.

ca na Krapinu i, dalje, na sjever istim smjerom” (Lončarić 1990: 205). Novija istraživanja pokazuju da ta granica ide nešto sjevernije od Krapine. To je, dakle, područje koje, gledajući od sjevera prema jugu, obuhvaća šire područje Huma na Sutli, Pregrade, Desinića i Klanjca na krajnjem sjeverozapadu Hrvatske. U jezičnom pogledu taj dijalekt, prema klasifikaciji M. Lončarića, s istočne strane graniči sa središnjozagorskim ili bednjansko-zagorskim (koji karakterizira nemijenjanje kajkavskog cirkumfleksa i nejednačenje ρ i l s u), a na jugu s donjosutlanskim dijalektom (koji ima čakavsku osnovicu); cijelim svojim zapadnim dijelom u dodiru je sa slovenskim štajerskim govorima, i to sa središnjim štajerskim i sa sutlansko-bizeljskim dijalektom³. Lončarić navodi kako je u gornjosutlanskim govorima (kao i u Međimurju i Prekomurju) “došlo do ukidanja svih prozodijskih opreka, osim mjesta naglaska (siline), a kvantitativne opreke (dug ~ kratak vokal) prefonologizirale su se i prešle u kvalitativne opreke, tj. u opreke po boji vokala” (Lončarić 1996: 77).

Premda su novija istraživanja pokazala kako na spomenutom prostoru nisu u svim govorima ukinute intonacijske i kvantitativne opreke, u ovom se radu u gornjosutlanski dijalekt svrstavaju svi istraženi govori koji se nalaze na navedenom zemljopisnom području, bez obzira na postavljeni akcenatski klasifikacijski kriterij. Takav postupak uvjetovan je činjenicom da sve govore na navedenom području, ako se i razlikuju po akcenatskom inventaru, povezuju neke druge bitne crte koje ih odvajaju od susjednih središnjozagorskih govora, a pogotovo od donjosutlanskih, o čemu će riječi biti u članku.

Gornjosutlanski govori u dosadašnjim istraživanjima

Područje gornjosutlanskoga dijalekta dosad je slabo istraženo. O njegovim specifičnim jezičnim značajkama u radovima koji obuhvaćaju cjelinu kajkavskog narječja često se uopće ne govori, a kad se i spominju, uglavnom se navodi nekoliko osobina karakterističnih za jedan ili dva mjesna govora, pri čemu se naglašava njihov periferni karakter zbog kojega, vjerojatno, i nisu do sada postali predmetom detaljnije analize. Rubnost nekoga govora ili dijalekta u odnosu na glavninu narječja činjenica je koja otežava istraživanje zbog čestih odstupanja, odnosno jezičnog razvoja koji se u više ili manje crta bitno razlikuje od onoga u centru.

Stjepan Ivšić u djelu “Jezik Hrvata kajkavaca” (1936: 74) govori o “gornjosutlanskoj grupi” u kojoj, kako navodi, na mjestu novoga praslavenskog akuta i dugoga uzlaznog naglaska dolazi dugi cirkumfleks i u sredini, a ne samo na kraju riječi (kako je u većini govora). Tu grupu, u poglavlju o kajkavskim

³ Slovenska dijalektološka terminologija govori o “narječjima”: *osrednje štajersko* i *obsotel-sko-bizeljsko narječje*.

akcenatskim tipovima, Ivšić (isto: 80) navodi među govorima bez oksitoneze u prvoj, starijoj kajkavskoj konzervativnoj skupini pod brojem osam i predstavlja je akcenatskim tipovima *žēna*⁴, *līpa*, *letī*, *sūša*, *vīno*. Iz Ivšićeva tipa *līpa* moglo bi se zaključiti da su u toj grupi naglašeni slogovi sa starim praslavenskim akutom dugi, a u riječima u kojima je kratki naglasak prenesen s ultime na slog ispred (tip *žēna*) da akcent ostaje kratak. Akcenatski tip I₈ Ivšić geografski smješta u zapadni dio općina Klanjec i Pregrada, dakle na područje gornjosutlanskoga dijalekta prema Lončarićevoj klasifikaciji.

Nekoliko govora s lijeve strane Sutle spominje i F. Ramovš govoreći o *osrednjem štajerskom dialektu*. On u njima uočava one jezične osobine koje se podudaraju s odgovarajućima na slovenskoj strani ili koje proizlaze iz istih razvojnih tendencija kakve djeluju u susjednim slovenskim govorima. Tako nekoliko puta govori o mjestu Humu (tj. Humu na Sutli) te o nedalekim mjestima Prišlinu i Taborskom. Za Hum Ramovš spominje sljedeće vokalske karakteristike i primjere: sekundarno naglašeno *e* tipa *žena* dalo je *e* “ki se že približuje k *i*-ju” (Ramovš 1935: 161), kao u primjerima *žēna*, *něstj*, *zēlen*⁵; primjeri sa sekundarno naglašenim *o* tipa *noga* jesu *člūovek*, *kūonec*, *lepūota*; dugo *u* razvilo se u *ü* – *mūxa*, *sūx*, *krūxa*, *jūnec*; kontinuant dugoga slogotvornog *l* ista je kao kontinuant dugoga *o* – *sōunce*, *žōut*, *stōučj*, *kōunem*. Za Taborsko i Prišlin Ramovš spominje primjere dugoga *o* (circumflektiranoga i novoakutiranoga) – *kōus*, *sybōuta*, *vōula*, *dōubər*, *kōuža*, a isti refleks navodi i za stražnji nazal – *zōuḡ*, *pōut*, *gōuba*.

Pavle Ivić (1963a) primjećuje kako Ivšićeva prva, konzervativna grupa sadrži govore s vrlo nejednakim akcenatskim sustavima. Prema njegovu mišljenju, tu naročito odudaraju dvije zone. Ivić piše: “U luku Sutle i u susjednim krajevima uz slovenačku granicu severozapadno od Zagreba osnovica akcentuacije se razlikuje od uobičajene srpskohrvatske utoliko što je stari akut van krajnjeg sloga dao dugi akcenat na slovenački način” – ponavljajući tako Ivšićeve zaključke, no dodaje i da je na tome području “bliskost sa susjednim štajerskim govorima pojačana [...] i likvidacijom intonacije” (Ivić 1963a: 34). Ivić, međutim, ne navodi da je u gornjosutlanskim govorima ukinuta i fonološka opreka po kvantiteti (po čemu izdvaja samo velik dio Međimurja) premda kasnije (Ivić 1968: 60), govoreći o Kumrovcu, ističe kako je, s jedne strane, došlo do duženja

⁴ Radi se, kako se i navodi, o akcenatskim tipovima o kojima govori Ivšić, a ne o konkretnim riječima. Naime, na cijelome prostoru gornjosutlanskoga dijalekta riječ *žena* (‘odrasla ženska osoba; supruga’) ne postoji ili je, kao posljedica utjecaja standardnoga jezika, unesena u novije vrijeme. Umjesto nje koristi se riječ *baba* (u različitim varijacijama ovisno o fonološkom sustavu pojedinačnih govora) koja ne pripada istome akcenatskom tipu. Zato bi se, umjesto *žena*, za ovo područje kao oznaka akcenatskog tipa mogla npr. uzeti riječ *sestra* koja postoji u sustavu.

⁵ Primjeri se donose transkripcijom kakva je u izvorniku.

svih naglašenih nezadnjih slogova, a, s druge, do mnogih skraćivanja – što bi moglo navesti na zaključak o ukinutosti opozicije po kvantiteti. Ivić ukratko navodi i neke akcenatsko-vokalske karakteristike govora Kumrovca i Rozge: otvoreniji refleks polazno kratkih vokala *i* i *u* (kratko *i* > *e*, kratko *u* > *o*) u odnosu na refleks polazno dugih (dugo *i* > *i*, dugi *u* > *ü*), vokal *u* na mjestu polazno dugoga *o*, što sve povezuje sa slovenskim dijalektima. Uz to, navodi i primjer progresivnog pomaka starih silaznih akcenata (*kokùt*).

Dalibor Brozović, premda ih svrstava u zagorsko-međimurski dijalekt, za govore uz gornju Sutlu kaže da, kao periferni, odstupaju u akcentu jer da u njima “praslavenski akut nije skraćen izuzev u jednosložnim riječima i posljednjem slogu, a likvidirana je i opreka između uzlaznoga i silaznog akcenta (*līpa*)” (Brozović 1988: 92) te ih suprotstavlja Međimurju za koje navodi da je, uz opreku po intonaciji, u dijelu govora izgubljena i opreka po kvantiteti.

Jedini nešto detaljniji prikaz gornjosutlanskoga dijalekta dao je Mijo Lončarić koji ga je i izdvojio kao zaseban dijalekt. Lončarić navodi kako je jasno da se govori koji, prema Ivšiću, u primjerima kao *līpa* imaju dug slog moraju “izdvojiti u jedinicu ranga Ivšićevih grupa, dakle oni bi činili jedan kajkavski dijalekt, koji možemo nazvati *gornjosutlanskim*” (Lončarić 1990: 56). Nastavlja tumačeći da je bit razlike gornjosutlanskih prema okolnim govorima u tome što se oni “po akcentuaciji i strukturno razlikuju od ostalih zagorskih govora jer su izgubili opreku po kretanju tona, a neki, ako ne i svi, i po kvantiteti” (*isto*). Lončarić potvrđuje već poznate detalje iz gornjosutlanske akcentuacije i vokalizma (dezoksitoneza, progresivni⁶ pomak staroga praslavenskog cirkumfleksa – za koji navodi da se provodi samo na zatvorenu ultimatu, a na otvorenu samo u riječi *mes'ou* ‘meso’). U govoru Huma na Sutli Lončarić prvi nalazi “razvoj kakav nije zabilježen ni u jednom kajkavskom govoru” (Lončarić 1996: 70) – tu je, naime, prema njemu, slogotvorno *l* izjednačeno s *o*, a nazal *o* čuva posebnu vrijednost kao vokal *a^u*. Također, utvrdio je da se u nekim govorima *šva* nije jednačilo s *jatom*, koji čuva posebnu vrijednost u vokalu *e*, nego s *e* (od izjednačenih *e* i *e*). Od vokalskih osobina navodi još promjenu *u* u *ü*, neutralizaciju vokala *i* s *e* i pojavu akanja. Prema razvoju glasova *o* i *l* cijelo područje dijeli na tri dijela. Kako je spomenuto, zaključuje da se u tim govorima kvantiteta vokala zamijenila kvalitetom zbog čega se broj vokala u naglašenom slogu povećao jer su stari kratki vokali dali drukčiju vokalsku vrijednost od starih dugih.

Lončarić donosi vokalske sustave pojedinih mjesta na području gornjosutlanskoga dijalekta – Pregrade, Kostelskog, Plemenščine, Ivanića Desiničkog i

⁶ prema kraju riječi, “udesno”

Huma na Sutli. S tim u vezi on napominje: “U svakom od ispitivanih govora bilo je više-manje primjera razvoja vokala koji odstupaju od pravila [...]. Takvi primjeri mogu se tumačiti interferencijom, miješanjem dvaju sustava, neki se svode na različite naglasne tipove u osnovi, s karakterističnim metatonijama i metataksama, što se može i očekivati na granici sa štajerskim govorima. Treće su takve pojave uvjetovane analogijom. Buduća kompletna istraživanja tih govora treba da obuhvate i susjedne štajerske govore i ona će tek moći odgovoriti na pitanja koja su odstupanja od onih pravila kakva su se zasad mogla postaviti.” (Lončarić 1990: 215)

Ovaj prikaz gornjosutlanskih govora, prvenstveno u svjetlu njihove fonologije, nastao je na temelju terenskih istraživanja koja sam provodila kroz desetak godina počevši od 1998. Izvorni govornici koji su davali podatke mahom su bile žene rođene između dvadesetih i pedesetih godina 20. stoljeća.⁷ Istraživano je desetak govora, od kojih je za detaljniju analizu izabrano njih pet: Hum na Sutli, Kumrovec, Pavlovec, Kostelsko i Kostel-Bregi (Bregi Kostelski). Kriterij za njihov izbor bila je prvenstveno činjenica da imaju različite fonološke sustave, a k tomu i da su donekle ravnomjerno raspoređeni na terenu. S njima se, u širem smislu, podudaraju i neki njihovi susjedni govori. Tako se u većini crta s govorom Kumrovca slaže i područje Plavića pored Zagorskih Sela, s govorom Kostel-Brega govor Plemenščine Gornje, a s centralno smještenim govorom Pavlovca nedaleko od Pregrade govori na širem prostoru Vinagore, Desinića i Velike Horvatske. Izabrana mjesta ipak se ne mogu smatrati reprezentantima cijeloga gornjosutlanskog područja – na tome relativno malenom prostoru postoje, naime, vrlo različiti govori pa se očekuje da među neistraženima ima i onih s fonološkim sustavima različitima od navedenih pet. Cijelo je područje stoga još otvoreno za istraživanje.

⁷ Informanti su u pojedinim mjestima bili: u Humu na Sutli Josipa Korbar (rođena 1930. godine), u Poredju Slavica Pildek (1931.), Hedviga Pildek “Mala” (1931.) i Hedviga Pildek “Velika” (1926.), u Prišlinu Vera Štih, u Plaviću Sofija Stojić (1938.) i Franjica Lončarec (1940.), u Kumrovcu Ema Antonić (1924. – 2006.), u Pavlovcu Marija Golubić (1923.), u Vinagori Anka Boršić (1930.), u Desiniću Viktorija Mlakar (1926.) i Josip Mlakar (1926.), u Velikoj Horvatskoj Antonija Blažun, Marija Ivanjko (1928.) i Josipa Ivanjko (1924.), u Kostelskom Milica Bele (1925.) i Mirjana Šurbek (1953.), u Kostel-Bregima Marija Janžek (1940.) i u Plemenščini Gornjoj Barica Kušar (1932.) i Verica Kušar (1959.). Ovom im prilikom zahvaljujem na iskazanoj dobroj volji za suradnju i izdvojenom vremenu.

Karta 1. Karta prikazuje područje gornjosutlanskoga dijalekta. Središte većega dijela toga područja je mjesto Pregrada. Na karti su označeni istraživani govori, od kojih su velikim slovima navedeni oni što su u radu detaljnije opisani kao predstavnici određenoga govornog tipa.

Prozodija

Premda je gornjosutlanski dijalekt u podjeli kajkavskoga narječja izdvojio po akcenatskom kriteriju ukinutosti svih prozodijskih obilježja osim mjesta naglasaka, M. Lončarić je na nekoliko mjesta ostavio mogućnost da ta pojava nije provedena u svim govorima s ovoga područja. Analiza pet izabranih govora potvrđuje takvu sumnju. Štoviše, dok je autor podjele (Lončarić 1990: 56), spomenuvši mogućnost da postoje govori u kojima nisu ukinute sve opreke, pretpostavljao pritom postojanje govora u kojima se čuva kvantiteta, a izgubljena je opreka po kretanju tona – dakle da uz jednoakcenatske postoje i dvoakcenatski govori – iz analize proizlazi da na gornjosutlanskom području ima troakcenatskih govora, ali s drugačijim podrijetlom akcenata u nezadnjem (predzadnjem) slogu nego što bi to bilo npr. u susjednom, akcenatski konzervativnom, središnjozagorskom dijalektu. Među istraživanim govorima nijedan nije dvoakcenatski – premda je moguće, ili čak vjerojatno, da na terenu postoje i takvi.

Na temelju skupljene građe i njezine analize pokazuje se da gornjosutlansko područje dijeli akcenatska izoglosa koja razdvaja jednoakcenatske, zapadnije, na terenu zastupljenije govore, od troakcenatskih, istočnijih. To je izoglosa suvremenog stanja. No, isto područje dijele još neke akcenatske izoglose, dijakronijske. Iz njihovih se međusobnih odnosa vidi kako su, danas akcenatski različiti, govori u mnogim važnim crtama imali jednak razvoj.

Govori u kojima je fonološki relevantno samo akcenatsko mjesto, tj. u kojima su ukinute opozicije po kvantiteti i intonaciji, jesu oni uz Sutlu (Kumrovec i Hum na Sutli) te, u odnosu na cijeli prostor dijalekta, centralni govor Pavlovca i šire okolice⁸. Osim u inventaru prozodema, koji čine naglasak i nenaglašena kraćina, ti se govori većinom podudaraju i u njihovoj realizaciji, distribuciji i u porijeklu naglasnoga mjesta. Nenaglašenih dužina u gornjosutlanskim govorima nema.

Naglašeni se vokali u jednoakcenatskim govorima ostvaruju uglavnom silazno, a govori su slični i po, položajem u riječi uvjetovanoj (fonološki nerelevantnoj), realizaciji kvantitete naglašenog sloga: penultima je većinom duga, antepenultima većinom kratka, a zadnji/jedini slog može biti i dug i kratak. Diftonzi su redovito dugi.

U pogledu akcenatskog mjesta i njegovih promjena velikim se dijelom slažu svi gornjosutlanski govori – i jednoakcenatski i troakcenatski. Kod prvih to je jedino relevantno prozodijsko obilježje, a kod drugih ono je kombinirano

⁸ Kvantitativne su opreke, uz intonacijske, ukinute i u srednjoštajerskom, sutlansko-bizeljskom i pohorskom dijalektu slovenskoga jezika, i to tako što su se u tim govorima svi (pa i zadnji i jedini) kratki naglašeni slogovi produžili.

s drugim dvama – kvantitetom i intonacijom. U vezi s mjestom naglasaka, razlikâ među govovima ima malo i odnose se uglavnom na sudbinu starih praslavenskih silaznih naglasaka.

Kako je utvrdio već Ivšić (1936), svi su govori s tog područja bez oksitoneze tipa *ženà*, odnosno u svima je kratki naglasak s otvorene i zatvorene ultime višesložnih riječi prešao na penultimu. Osim toga, ultima je u svima naglašena i sekundarno, u progresivnom⁹ pomaku starih silaznih naglasaka, što je karakteristično za veći dio slovenskoga jezika i za dio sjeverozapadnih hrvatskih govora duž granice sa Slovenijom¹⁰. Na zatvorenu ultimu taj se pomak, uz duženje, provodi gotovo redovito u cijelom gornjosutlanskom dijalektu (Hum na Sutli: *pap'eu*¹¹ 'pepeo', *greb'ein*, *kuk'ouš*, *kuk'out*, *gul'auš*, *več'er*, *kor'ein*, *kor'ak*; Kumrovec: *pap'el*, *več'er*, *obl'ok* 'oblak', *gol'op*; Pavlovec: *pap'el*, *grb'ein*, *kuk'ouš*, *kuk'out*, *kor'ein*; Kostelsko: *papêl*, *grebêñ*, *kukôuš*, *kukôut*, *kurêñ*, *ubl'ak*;

⁹ v. bilješku 6

¹⁰ Progresivna metataksa starih silaznih naglasaka jedno je od temeljnih obilježja slovenskoga jezika koje je odvojilo slovenski jezik od ostatka zapadnojužnoslavenskoga jezičnog prostora. Pri toj su se akcenatskoj promjeni praslavenski kratki silazni akcenti vjerojatno najprije produžili, a zatim su se svi stari praslavenski silazni – bez obzira potječu li od kratkih ili od dugih – pomaknuli za jedan slog prema kraju riječi (*ôko* > *ôko* > *okô*, *zlâto* > *zlatô*).

U dijalektologiji nije nepoznato, ali je nedovoljno obrađeno, da je tom pojavom djelomično zahvaćen i određen broj hrvatskih govora ili cijelih područja na sjeverozapadu hrvatskoga jezika uz granicu sa Slovenijom. Primjer je za to i gornjosutlanski dijalekt. Izoglosa se toga pomaka, promatranog u svim kategorijama u kojima se javlja (npr. po kriteriju otvorenoga ili zatvorenog sloga i sl.), dijelom ne poklapa s hrvatsko-slovenskom jezičnom granicom, nego bi se većinom mogla iscrtatati nešto istočnije od nje, na prostoru hrvatskoga jezika. Arealno gledajući, na području prirodnoga jezičnog kontinuiteta, gdje dva jezika postupno prelaze jedan u drugi (kao što je to velikim dijelom slučaj s hrvatsko-slovenskom jezičnom granicom), normalno je da izoglose pojedinih pojava ne idu samom međujezičnom granicom, nego da često krivudaju, zalazeći čas na jednu, čas na drugu stranu granice. Stoga valja govoriti i o hrvatskim govovima s progresivnom metataksom starih silaznih naglasaka, pri čemu je pogrešno zaključivati da je riječ o "slovenskome jezičnom razvoju" jer takva konstatacija sugerira da je u osnovi riječ o slovenskim govovima, što nije točno, ili pak da je riječ o slovenskome utjecaju, što je također pogrešno. Uz gornjosutlanske govore, kao jedan od poznatijih hrvatskih govora s tom naglasnom osobinom može se navesti i govor Bednje, no osim nje tu je i, kako je već spomenuto, niz hrvatskih govora koji se mogu pratiti sve do Istre, a od kojih se u literaturi donekle spominju samo neki gorskokotarski. Problematika je to kojoj je u hrvatskoj dijalektologiji dosad posvećeno premalo pozornosti.

Kako se u ovome radu u analizi povijesnog razvoja polazi od uobičajenoga starohrvatskoga polaznog sustava (*Fonološki opisi...*, Sarajevo 1981) u kojemu nije pretpostavljen progresivni pomak staroga praslavenskog cirkumfleksa, rezultati se toga pomaka ovdje nazivaju sekundarnima, premda se zna da je riječ o vrlo staroj pojavi koja je, kako se pretpostavlja, bila provedena krajem I. tisućljeća.

¹¹ U radu je primijenjena tradicionalna hrvatska dijalektološka transkripcija. Akcent je u primjerima iz jednoakcenatskih govora označen iktusom (') koji je, iz tehničkih razloga, stavljen ispred naglašenog samoglasnika (a ne na njega); kod troakcenatskih govora upotrijebljeni su uobičajeni hrvatski prozodijski znakovi (^ , ~ i ~).

Kostel-Bregi: *papêl, grebên, kakûš, kakût, karên, ablâk, živât* 'stoka'). Doduše, postoje primjeri u kojima zatvorena ultima danas nije naglašena, ali u kojima vokal predzadnjeg sloga upućuje da je vjerojatno nekad bila, što znači da bi se moglo pretpostaviti kako se radi o tercijarnome akcenatskom mjestu. U Humu i Kumrovcu u dosta je riječi progresivno naglašena i otvorena ultima (Hum: *on'i, na gost'i, uč'i* (: 'ouku), *mes'ou*, G jd. *noć'i*, G jd. *ređ'i*; Kumrovec: N jd. *mes'u, kol'u* 'kotač'), što je logično s obzirom na njihov granični smještaj (u ostalim je govorima pomak na otvorenu ultimom zabilježen samo u jednom primjeru – u prilogu <biti> *dom'a/dom'ou/dumôa/damâ*).

U svim je govorima došlo do duženja nezadnjeg sloga, prvenstveno predzadnjega (jer je stanje u antepenultimi često nejasno pa se ne može uzeti kao primjer), ali u različitim uvjetima: u jednim se produžio kratak naglašen nezadnji (predzadnji) slog, a u drugima kratak nenaglašen slog ispred polazno kratko naglašene ultime, odnosno produžila se prednaglasna kračina tvoreći tako novu prednaglasnu dužinu. Duženje se u svim govorima odrazilo u vokalizmu – refleks naknadno produženoga polazno kratkog vokala svuda je isti kao refleks polazno dugoga. No, u troakcenatskim govorima o duženju svjedoči i akcentuacija; u njima je iz vokalsko-akcenatskih odnosa vidljivo kako su postojala dva duženja – starije, koje se odrazilo u vokalizmu, i novije, koje se u govorima s trima prozodijskim obilježjima odrazilo u akcentuaciji, i to u pojavi dugog uzlaznog akcenta na mjestu kratkoga, bez promjene u kvaliteti vokala. To se novije duženje uočava i u jednoakcenatskim govorima, ali na razini realizacije – u njima se predzadnji slog gotovo uvijek ostvaruje dugo. Do naknadnog duženja nije u svim gornjosutlanskim govorima došlo pod jednakim uvjetima (v. vokalizam).

Posvuda je kratki naglasak s polazno naglašene ultime pomaknut na penultimu – dugu i kratku, a s penultime samo na prethodni dugi slog, a ne i na kratki (osim u rijetkim iznimkama). Na taj su način iz svih gornjosutlanskih govora eliminirane prednaglasne dužine. O relativnoj kronologiji lokalnih akcenatskih pojava svjedoči vokalizam. U Kumrovcu i Humu na kratki predzadnji slog akcent s ultime je prešao nakon što je dovršeno duženje primarno naglašenih kratkih nezadnjih slogova. Zbog toga se danas na mjestu primarno naglašenih kratkih nezadnjih slogova javlja refleks dugog vokala, a sekundarno, naknadno naglašeni kratki nezadnji slogovi imaju refleks kratkoga (Kumrovec: sekundarno naglašeno *sn'êxa*, r. pr. *sp'êkla, p'otok* prema primarno naglašenome *m'êša*, r. pr. *p'êko*, G jd. *pot'uka*; Hum: sekundarno naglašeno *d'êska*, r. pr. *r'êkla, p'otok* prema primarno naglašenome *m'eiša*, r. pr. *r'êko*, G jd. *pot'ouka*). Tako su u tim govorima primarno naglašeni kratki vokali refleksom izjednačeni s primarno dugima, a od njih se kvalitetom razlikuju sekundarno naglašeni kratki vokali.

Nasuprot tome, kako se iščitava iz vokalizma, u govoru Kostelskoga i Kostel-Brega s posljedicama na kvalitetu vokala nalazimo produžene sekundarno naglašene kratke vokale, a ne primarno naglašene, kao u Kumrovcu i Humu. To znači da je u njima prije regresivnoga akcenatskog pomaka, odnosno prije dezoksitoneze, naknadno produžen nenaglašen kratki slog pred kratkim akcentom na ultimi.

Gledajući gornjosutlanski dijalekt u cjelini, pojava duženja nezadnjeg sloga je u zapadnijim gornjosutlanskim govorima, onima uz slovenski jezik, djelovala na naglašene kratke slogove, a u istočnijima, prema ostatku kajkavskoga narječja, na nenaglašene. Sekundarno duženje polazno kratke nenaglašene penultime, ali s čuvanjem oksitoneze i postojanjem novih prednaglasnih dužina (tip *žēnà* ili *sēstrà*), karakterizira znatan, sjeverni i zapadni dio središnjozagorskoga dijalekta (područje Bednje, Ivanca, Krapine, Radoboja, Svetoga Križa Začretja, Zaboka, Velikog Trgovišća, Kupljenova). Drugim riječima, duženje nezadnjeg sloga provedeno je i u dijelu hrvatskih govora, samo što je tu, za razliku od slovenskog duženja, na većem prostoru (spomenuto područje Hrvatskog zagorja) riječ o duženju nenaglašene penultime ispred kratko naglašene ultime, odnosno o nastanku novih nenaglašenih (prednaglasnih) dužina. Posebno je pitanje kronologije tih duženja: većina slovenskih govora njime je zahvaćena od 14. stoljeća, a za zagorske govore datacija nije određena.

Hrvatski su govori, u pogledu distribucije naglasaka, konzervativniji jer čuvaju staro akcenatsko mjesto. Arealno gledajući, na te se govore središnjozagorskoga dijalekta na zapadu nadovezuju istočni govori gornjosutlanskoga dijalekta (područje Kostelskoga, Kostel-Brega, Plemenščine i dalje na jug), koji navedeno duženje odražavaju u vokalizmu i prozodiji, ali ih od središnjozagorskih dijeli izoglosa gubljenja prednaglasnih dužina, odnosno izoglosa dezoksitoneze. U središnjem dijelu gornjosutlanskoga dijalekta (područje Desinića, Velike Horvatske, Vinagore, Pavlovca) miješaju se i preklapaju jezične crte obiju strana – istočne, s duženjem polazno nenaglašene kratke penultime, i zapadne, s duženjem polazno naglašene.

Tako provedeno duženje kratkih nezadnjih slogova u gornjosutlanskim govorima uvjetuje ne samo razvoj njihova vokalizma, već i dalji akcenatski razvoj. Duženjem je naglašeni kratki nezadnji slog u govorima neposredno uz Sutlu (Hum, Kumrovec) bio postao dug i silazan. Opreka po kvantiteti tu se, kao i u slovenskom jeziku, bila očuvala još samo u zadnjem slogu. Nakon toga došlo je do promjene kvalitete vokala prema njihovoj kvantiteti, a zatim i do regresivnog pomaka kratkog akcenta s ultime na prethodni kratki slog koji je također postao dug, silazan, ali je imao refleks kratkog vokala. Poslije svih tih promjena kvantiteta sloga izgubila je funkcionalnost. Stoga su danas u tim govorima ukinute opreke i po intonaciji i po kvantiteti; naglašeni se slog

ostvaruje silazno. U istočnijim govorima – Kostelskom i Kostel-Bregima – očuvan je troakcenatski sustav, doduše, modificiran promjenama u nezadnjem slogu. Čuvanje intonacije (a ne samo kvantitete) u tim govorima očito je povezano s činjenicom da je u njima naknadno produžena nenaglašena kratka penultima ispred kratko naglašene ultime. Naime, regresivnim pomakom siline na prethodni dugi slog nastao je akcent uzlazne intonacije.

Premda su i govor Kostelskoga i govor Kostel-Brega troakcenatski, porijeklom naglasaka u predzadnjem slogu oni se djelomično razlikuju, a s tim je povezana i pojava oslabljenog udara, svojevrsnog poluakcenta, na starome akcenatskom mjestu u drugome govoru. U posljednjem/jedinom slogu u oba je govora porijeklo akcenata isto i uglavnom se podudara s polaznim sustavom. Odnosi se to i na pojavu akuta u otvorenoj ultimi u prezentu glagola (Kostelsko: *vel'ēt* 'veli', *zvon'ēt* 'zvoni'; Kostel-Bregi: *gar'ēt* 'gori', *sp'ēt* 'spava').

Razlike u akcentu predzadnjeg sloga, preciznije – u pojavi akcenata \tilde i \hat , vezane su za različit stupanj pomaka kratkog akcenta s ultime na prednaglasnu dužinu, ishodišnu ili naknadnu. Jednak razvoj sekundarno naglašenog ishodišno dugog i naknadno produženog ishodišno kratkog nezadnjeg sloga govori da je regresivni pomak izvršen kasnije, tj. da su prednaglasne dužine u tim govorima opstojale duže.

U vezi s regresivnim pomakom akcenta na prednaglasnu dužinu i, naročito, na arealnu postupnost tog pomaka dobro je uzeti u obzir, na primjer, stanje u govoru ne tako dalekog mjesta Svetoga Križa Začretja (*Fonološki opisi...*: 315–323) koje pripada središnjozagorskom dijalektu. To je, naime, govor s oksitonezom u kojem su se produžili kratki predzadnji slogovi neposredno pred kratkim akcentom u ultimi te su tako nastale nove prednaglasne dužine, intonirane izrazito silazno (*Vūzēm, ōbrās*). Ako se s tim uspoređi stanje u Kostel-Bregima (*Vōūzēm*¹², *pūtāk* 'potok', *snīxā* 'snaha'), gdje je glavni akcent na prvom slogu, a na starom se mjestu zadržao poluakcent, i sa stanjem u Kostelskom (*Vōūzen, pūōtuk, snīxa*), tada se kroz suvremeno stanje na terenu otkriva dijakronijska postupnost toga akcenatskog pomaka. U Začretju je akcent na starom mjestu, a produženi ishodišno kratki prednaglasni slog izrazito je (fonetski) silazan; u Kostel-Bregima silina akcenta prešla je većim dijelom na prethodni slog, pri čemu još nije bila dostatna da utječe na njegovu intonaciju jer je na starom mjestu ostao poluakcent, intonacijski visok; u Kostelskom akcenatski je pomak izvršen do kraja: staro je mjesto nenaglašeno, a sva je silina prešla na prethodni slog – točnije, na prethodnu moru – davši tako uzlazni akcent.

¹² U riječima s dvama naglascima u govoru Kostel-Brega naglaskom \tilde označen je oslabljeni poluakcent na starome naglasnom mjestu.

U Kostelskom i Kostel-Bregima oni slogovi koji prvim procesom duljenja nisu bili zahvaćeni, tj. kratki primarno naglašeni nezadnji slogovi, imaju akcent \sim . Kod njih je, dakle, došlo do zamjene akcenta \sim akcentom \sim u općoj pojavi duljenja nezadnjih slogova. Budući da nisu bili zahvaćeni prvim duljenjem, u tim se slogovima javljaju kontinuantne kratkih vokala (Kostelsko: *měra, šilo, včetar*; Kostel-Bregi: *těme, ōku, čūti, kapřiva, mēlin*). Kako je to duljenje novije, u obama se govorima u tim primjerima akcent \sim fakultativno može zamijeniti s \sim .

U obama govorima akcent \sim na kontinuantama kratkih vokala u nezadnjem slogu uglavnom upućuje na primarno mjesto akcenta. Ipak, potrebno je primijetiti i da se u obama govorima javljaju primjeri u kojima u primarno naglašenim kratkim slogovima dolazi akcent \sim (a ne \sim), a koji je u ovim govorima kontinuantna i polaznog cirkumfleksa, i to na refleksima polazno dugih vokala (Kostelsko: *něbu* ‘nebo’, *kuōlu* ‘kolo, kotač’, G jd. *lěda*, G jd. *siūli, miēsec*, I jd. *jezikom*; Kostel-Bregi: *něbu, kŭla* ‘kola’, G jd. *měda*, G jd. *sŭli, svēkar*); među njima ima dosta primjera s polaznim praslavenskim kratkim cirkumfleksom.

Najprošireniji tip govora u gornjosutlanskom dijalektu, predstavljen centralno smještenim govorom Pavlovca, u pogledu vokalsko-akcenatskog stanja u nezadnjem slogu kombinacija je razvoja s obiju strana i u toj kombinaciji nije posve dosljedan. To je jednoakcenatski govor; intonacija naglašenog sloga fonetski je silazna. Po tome se ovaj govor slaže s onima uza samu Sutlu. No, duženje u nezadnjem slogu zahvatilo je ovdje dijelom primarno, a dijelom sekundarno naglašene slogove. Taj se omjer u okolnim govorima, ovisno o tome jesu li bliži istočnijim ili zapadnijim govorima, donekle mijenja. Ipak, barem u govoru samoga Pavlovca, ono je, čini se, češće provedeno u sekundarno naglašenom slogu, što se slaže s istočnijim govorima.

Cijepanje polaznih vokala na dva fonema prema dijakronijskoj kvantiteti zahvatilo je sve gornjosutlanske govore – one troakcenatske, kao i one jednoakcenatske. Dapače, od dvaju analiziranih troakcenatskih govora jedan je (Kostel-Bregi) onaj u kojem se rascijepio relativno najmanji broj polaznih jedinica (sedam), a drugi (Kostelsko) jedini je govor od pet izdvojenih u kojem su se tako rascijepile sve polazne jedinice. Prema tome, cijepanje vokala pod utjecajem kvantitete ne dovodi nužno do ukidanja opreka po kvantiteti (i intonaciji) niti to ukidanje ovisi o broju polaznih vokala zahvaćenih cijepanjem¹³. Tamo gdje je do ukidanja kvantitativnih opreka došlo, ono je novija

¹³ P. Ivić (1991b), govoreći o eliminaciji kvantitete u slavenskim jezicima, a koja je najviše zahvatila istok slavenskoga sjevera i istok slavenskoga juga te poljski i lužičke jezike, uz pojedine dijalekte češkoga, slovačkoga, slovenskoga, hrvatskoga i srpskoga jezika, navodi da se taj proces ostvaruje na dva načina: ili tako da su se dugi vokali izjednačili s kratkima (kao u ruskom jeziku) ili da su se pojavile bitne razlike u boji vokala, “isprva kao konkomitantni fenomeni, da bi se

pojava.

Zbog navedenih duženja nezadnjeg sloga, u svim se gornjosutlanskim govorima ishodišna kvantiteta očuvala samo u jednosložnim riječima, odnosno u primarno naglašenom zadnjem slogu višesložnih riječi. U jednoakcenatskim govorima to je izraženo isključivo kvalitetom vokala, a u troakcenatskima, dakako, i kvantitetom.

Iz svega je vidljivo kako su akcenatski sustavi govora na gornjosutlanskoj području raznoliki. Nalaze se tu i jednoakcenatski i troakcenatski (pretpostavljeno i dvoakcenatski) govori. Ipak, bitne crte povezuju sve govore, bez obzira na njihov prozodijski inventar: progresivni pomak starog cirkumfleksa proveden na zatvorenu ultimumu (u rubnima djelomično i na otvorenu), duženje nezadnjega (predzadnjeg) sloga – naglašenoga ili nenaglašenog, gubitak nenaglašenih (prednaglasnih) dužina i, s tim u vezi, gubitak oksitoneze te izrazit utjecaj kvantitete vokala na njihovu kvalitetu. Kombinacije ovih pojava daju svim govorima na promatranome području prozodijsku individualnost zbog koje ih se s razlogom treba promatrati izdvojeno od ostalih zagorskih govora. Istovremeno, analiza otkriva kako akcenatska (i vokalska) šarolikost na gornjosutlanskom terenu u svojoj biti odaje jezični prostor na kojem se dodiruju, prožimaju i preklapaju važne i stare izoglose što karakteriziraju zapad južnoslavenskog zapada – s jedne strane slovenske štajerske, a s druge hrvatske kajkavske govore.

Gornjosutlanski vokalizam

Relativno malen prostor koji zauzima gornjosutlanski dijalekt odlikuje se velikom raznolikošću vokalizama pojedinih mjesnih govora. Ta se raznolikost odnosi na sve aspekte vokalizma – na inventar jedinica, uvjete njihove distribucije i na njihovo podrijetlo, a ostvaruje se u okviru iste bitne pojave – povećanog broja fonema u naglašenom slogu. Takvo stanje vokalizma u osnovi je rezultat djelovanja različitih uzroka – unutarjezičnih i izvanjezičnih. Sve govore s ovog područja odlikuje velika ovisnost kvalitete, boje vokala o njihovoj kvantiteti. Zbog nje je većina polaznih vokala (ponegdje i svi) u dugom slogu bila dala različite reflekske od kratkih. Tako je povećan broj vokalskih fonema. S druge strane, prostor uz gornji tok Sutle geografski je izrazito brdovit, što među raštrkanim naseljima otežava komunikaciju. Vjerojatno je zato prva spomenuta pojava – uvjetovanost kvalitete vokala njihovom kvantitetom – dala u vokalizmu tako različite rezultate.

U svim govorima inventar vokala valja podijeliti na dva podsustava: na

zatim teret kontrasta prebacio na te razlike” (*isto*: 156), kao u poljskom jeziku.

naglašeni i na nenaglašeni vokalizam. To je kod jednoakcenatskih govora očekivano, ali, suprotno uobičajenom, zbog specifičnog stanja u nezadnjem naglašenom slogu vrijedi i za one troakcenatske.¹⁴

Broj jedinica u nenaglašenom vokalizmu u svim je govorima bitno manji od onoga u naglašenom i kreće se od četiri do pet.

Naglašeni vokalizam

Inventar

Na temelju pet izabranih mjesnih govora, na području gornjosutlanskoga dijalekta može se izdvojiti pet različitih vokalskih sustava u naglašenom slogu¹⁵:

Kumrovec:

<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>
<i>ɛ</i>		<i>ɔ</i>
	<i>ö</i>	
	<i>ɛ</i>	<i>ɔ</i>
	<i>a</i>	

Hum na Sutli:

<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>
<i>ɛ</i>		<i>ɔ</i>
<i>ei</i>	<i>ö</i>	<i>ou</i>
<i>ɛ</i>		<i>au</i>
	<i>a</i>	

Pavlovec:

<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>
<i>ɛ</i>		<i>ɔ</i>
<i>ei</i>		<i>ou</i>
<i>ɛi</i>		
<i>ɛ</i>		<i>au</i>
	<i>a</i>	

¹⁴ Druga bi mogućnost bila da se kod troakcenatskih gornjosutlanskih govora posebno obrađuje vokalizam zadnjega/jedinog sloga od vokalizma nezadnjih slogova. U tom bi se slučaju za zadnji/jedini slog mogli uspostaviti podsustavi dugih, kratkih i nenaglašenih (a ne samo naglašenih i nenaglašenih) vokala. Takav opis ovdje nije primijenjen.

¹⁵ Kako je već spomenuto, gotovo je sigurno da bi ih se moglo pronaći i još; ovih je pet izdvojeno na temelju istraživanja dvanaest mjesnih govora s ovog područja.

Kostelsko:

i *ü* *u*
 ei *ou*
 e *o*
 ie *uo*
 ɛ *oa*
 a

Kostel-Bregi:

i *u*
 i̇ *u̇*
 ei *ou*
 e *o*
 ɛ *a*

Tipološki uspoređujući inventare ovih naglašanih vokalizama, među njima se mogu utvrditi sličnosti i razlike.

- Sve vokalizme karakterizira veći broj jedinica – od devet do jedanaest.
- U svim se vokalizmima osim kumrovečkoga javlja veći ili manji broj diftonških fonema. Govor Kumrovca i okolice, u graničnom jugozapadnom dijelu dijalekta, izrazito je monoftonški, što ga već na prvi pogled izdvaja od svih ostalih s ovoga područja. Tu je njegovu osobinu potrebno povezati s istovjetnom pojavom na drugoj strani Sutle – monoftonški vokalizam karakterizira i slovenske govore sutlansko-bizeljskog dijalekta. Nepostojanje diftonga vjerojatno je i razlog što se od izabраниh pet govora u Kumrovcu javlja vokalizam s relativno najmanjim brojem jedinica – devet. Iako strukturom različiti, naglašeni vokalski sustavi ostalih govora djelomično se podudaraju u broju vokala: Pavlovec i Kostel-Bregi imaju ih po deset, a Kostelsko i Hum na Sutli jedanaest.
- Rubne govore Huma na Sutli i Kumrovca prema ostalim trima karakterizira, uz vokale prednjega i stražnjeg niza, postojanje labijaliziranih vokala *ü* i *ö*¹⁶.
- Vokalizme Pavlovca i Kostelskog, zbog razvijenije diftongacije, između otvorenoga *a* i zatvorenih *i* i *u* obilježava postojanje još četiriju redova vokala različite otvorenosti, dakle ukupno šest. U vokalskom sustavu Kostel-Brega, ako se *ɛ* i *ɑ* svrstaju u isti red, vokali se razlikuju prema

¹⁶ Labijalizirani vokali *ü* i *ö* obilježavaju i slovenske srednoštajerske i sutlansko-bizeljske govore.

ukupno pet stupnjeva otvorenosti, kao i u Humu na Sutli i u Kumrovcu.

- Vokalizam Kostel-Brega, u odnosu na ostale, karakterizira izrazita artikulacijska zatvorenost (čak četiri reda zatvorenijih i tek jedan red otvorenijih vokala).

Distribucija

U svim su vokalskim sustavima naglašeni fonemi u određenoj mjeri podložni karakterističnim distribucijskim ograničenjima. Neka su od njih poznata na širem kajkavskom području, a neka su specifična za gornjosutlanske govore.

Od općih kajkavskih pojava prisutno je dodavanje proteze *v* ispred kontinuanata polaznih *u* i *o*, kako u naglašenom, tako i u nenaglašenom slogu. U slučajevima kad je *u* kontinuant polaznoga *o*, pred njim protetsko *v* ne dolazi (Kumrovac: *v'ugl*, ali *'utka* 'otka'). U Humu je zabilježen razvoj *o* u *ü* u primjeru *v'üjgn* 'oganj' gdje je *ü* < *o* dobilo protezu.

Opća je pojava i otvaranje vokala *i* (naglašenog i nenaglašenog) ispred/uz *r* prema *ε* ili *e*, što se provodi u svih pet govora. U Kumrovcu i Humu zabilježena je i zamjena otvorenoga *a* ispred/uz *j* vokalom *ε* (npr. Kumrovac: *j'εjε* 'jaje', *sn'učkej* 'sinoć'; Hum: *j'εs* 'ja').

U gornjosutlanskim se govorima pod utjecajem distribucijskih ograničenja javljaju i druge, specifičnije neutralizacije među vokalima, najizrazitije u vokalizmu Pavlovca. Njih gotovo isključivo uzrokuju sonanti, a među njima prvenstveno nazali. Oni najčešće djeluju na diftonške vokale, i to u smjeru njihova zatvaranja. U nekim slučajevima do promjena dolazi samo u slijedu vokal + nazal, a u nekima se vokal mijenja pod utjecajem nazala koji je ili s njim u dodiru (tj. ispred ili iza vokala, neovisno o granici sloga) ili u istom slogu, kad i ne moraju biti u neposrednom dodiru. U Humu se tako provodi neutralizacija vokala *au* i *ou* uz nazale u zatvorenijemu *ou* (*b'oum* 'budem': *b'auš* 'budeš') te monoftonškoga *ε* i diftonškoga *ei* u zatvorenijemu *ei* (*m'eit* 'med': *l'εt* 'led'). U Kostelskom se *oa* i *ou* ispred nazala neutraliziraju u zatvorenijemu *ou* (*zōu mε* 'za me': *zōa se* 'za se'). U govoru Pavlovca nazali ne djeluju samo u smjeru zatvaranja. Tamo se diftong *ei* uz nazale zamjenjuje zatvorenijim *ei* (*m'eit* : *l'εit*), ali se monoftonško zatvoreno *ε* uz nazale (i ispred *r*) zamjenjuje otvorenim *ε* (*s'εme* : *br'εza*).

Sonanti *l*, *r* i *j*, kad zatvaraju slog, u različitom opsegu ograničavaju pojavu nekih diftonških fonema pa dolazi do zamjene diftonga monoftongom. U Humu se *ou* pred tautosilabičkim *j* i *u* (od finalnoga *l*) zamjenjuje fonemom *o* (*gn'o_j*, *s'o_u*). Do iste zamjene dolazi i u Pavlovcu ispred tautosilabičkih *l*, *r* i *j* (*t'orci* N mn. 'tvorci': *t'ou_{re}c* N jd. 'tvorac', *s'o_l*, *l'o_j* : *b'ouk* 'bog', *k'oust*), a tu se i

diftong *ei* ispred *l* i *r* zamjenjuje monoftonskim *e* (č'ēr'kći' : p'eič' 'peć').

Ovakva kontekstna ograničenja pojave nekih vokala ponekad narušavaju jasnu sliku razvoja ishodišnih jedinica.

Podrijetlo

Podrijetlo jedinica vokalskih sustava svih gornjosutlanskih govora tijesno je vezano za prozodijsko obilježje kvantitete¹⁷. U odnosu na deset fonema ishodišnog sustava (devet vokala – *a, e, i, o, u, ě, ə, e, o* – i slogotvornog sonanta *ʎ*), u analiziranim su se govorima razvili sustavi s devet, deset ili jedanaest jedinica. Taj je broj vokala dobiven tako što su se, s jedne strane, kontinuate nekih polaznih jedinica međusobno izjednačile, a, s druge, većina se njih (ponegdje i svi) prema kvantiteti rascijepila na dva fonema. Veoma su složeni i odnosi današnjih vokalskih fonema prema polaznima, koji su svi mogli biti i dugi i kratki. Naime, suvremeni vokali ne odražavaju samo polaznu kvantitetu, već i kasnije promjene u odnosima između dugo i kratko naglašenih jedinica, prije svega naknadno duženje polazno kratkih vokala. Polazna se kvantiteta dosljedno pokazuje samo u vokalizmu primarno naglašenoga jedinog/posljednjeg sloga. Tako je na prostoru gornjosutlanskog dijalekta nastao složen mozaik kontinuanata polaznih vokala i njihovih odnosa. Fonološke izoglose koje presijecaju to neveliko područje ponekad idu istim smjerom, ali često i međusobno sasvim suprotnim.

Polazno *i*

Polazno se *i* prema kvantiteti nije rascijepilo samo u govoru Pavlovca. Tamo je fonem *i* kontinuenta i kratkoga i dugog polaznog vokala, u jedinom/zadnjem i u nezadnjem slogu. U rubnim govorima – Kumrovcu i Humu – *i* se rascijepilo tako da je kratka kontinuenta dala otvoreniji refleks od duge (*e* : *i*). U govoru Kostelskoga i Kostel-Brega dugo se *i* diftongiralo u odnosu na kratko koje je ostalo nepromijenjeno (*i* : *ei*). Isti je vokal (*i*) u istočnijim govorima refleks duge, a u (sjevero)zapadnijima kratke polazne jedinice.

Iste parove govora povezuje i razvoj vokala *i* u nezadnjem slogu. U Kumrovcu i Humu u tom položaju dolazi uvijek *i*, refleks dugog vokala; u Kostelskom i Kostel-Bregima stanje se u nezadnjem slogu ne razlikuje prema onom u zadnjem.

¹⁷ Povezanost s akcentuacijom, odnosno kvantitetom, bitno je obilježje razvoja i slovenskog vokalizma u cjelini.

	KUMROVEC	HUM NA SUTLI	PAVLOVEC	KOSTELSKO	KOSTEL-BREGI
\bar{i}	<i>i</i> (<i>tr'i</i>)	<i>i</i> (<i>tr'i</i>)	<i>i</i> (<i>tr'i, m'iš</i>)	<i>ei</i> (<i>trēi</i>)	<i>ei</i> (<i>trēi</i>)
\check{i}	<i>ɛ</i> (<i>m'ɛš</i>)	<i>ɛ</i> (<i>m'ɛs</i> ¹⁸)		<i>i</i> (<i>mīš</i>)	<i>i</i> (<i>mīš</i>)

Polazni *a, ɛ, e* i *ɛ*

Prema refleksima polaznih srednjih vokala *a, ɛ, e* i *ɛ* gornjosutlanski su govori izrazito neujednačeni. Raznolikost pojedinačnih refleksa tih vokala, osobito u dugom slogu, nadopunjuje i različitost njihovih međusobnih odnosa – jednačenja i nejednačenja među pojedinima od njih, kako u dugom, tako i u kratkom slogu. Poznato je da jednačenje *jata* i *šva* karakterizira većinu kajkavskih govora, odnosno da je njihovo jednačenje ili nejednačenje bitan kriterij u podjeli kajkavskoga narječja na dijalekte.

Cjelokupnu sliku bitno usložnjavaju još dvije opće gornjosutlanske pojave: različiti uvjeti duženja u nezadnjem slogu te distribucijska ograničenja i neutralizacije koje djeluju u nekim govorima, najizrazitije u govoru Pavlovca.

Refleksi *jata*:

Prema refleksima *jata* u *dugom slogu* gornjosutlansko je područje neujednačeno, ispresijecano izoglosama. Na tom se prostoru javljaju čak četiri refleksa. Tri su od njih refleksi kakvi se mogu naći i drugdje u kajkavskome narječju: u Kumrovcu zatvoreno *ɛ*, u Humu na Sutli i Pavlovcu sa širom okolicom diftong *ei* (stoga taj refleks pokriva najveći dio gornjosutlanskog područja), u Kostelskom *ie*, a četvrti je, u govoru Kostel-Brega i okolice, neobično, u drugim kajkavskim govorima dosad nezabilježeno otvoreno *i*.¹⁹

U *kratkome slogu* stanje je mnogo jednostavnije: u Kumrovcu je kratki *jat* dao otvoreno *ɛ*, a posvuda drugdje zatvoreno *ɛ*.

	KUMROVEC	HUM NA SUTLI	PAVLOVEC	KOSTELSKO	KOSTEL-BREGI
$\bar{ɛ}$	<i>ɛ</i> (<i>cv'ɛt</i>)	<i>ei</i> (<i>cv'eit</i>)	<i>ei</i> (<i>cv'eit</i>)	<i>ie</i> (<i>snīek</i>)	<i>i</i> (<i>cv'it</i>)
$\check{ɛ}$	<i>ɛ</i> (<i>xr'ɛn</i>)	<i>ɛ</i> (<i>xr'ɛn</i>)	<i>ɛ</i> (<i>zd'ɛ 'sad'</i>)	<i>ɛ</i> (<i>zdë</i>)	<i>ɛ</i> (<i>zdë</i>)

Refleksi *šva*:

Slični, ali ipak ne isti, kao refleksi *jata* jesu refleksi *šva*.

¹⁸ uz novije *m'iš*.

¹⁹ U ranoj podjeli slovenskoga jezika prema refleksu dugog *jata* istočni dio, pa tako i onaj uz Sutlu, karakterizira diftong *ei* koji se ponegdje, kao u sutlansko-bizeljskom dijalektu, monoftongizirao u *e* ili *ɛ*.

U *dugom slogu šva* je u svakom od govora dao drugačiji refleksi, što znači da ih je zabilježeno ukupno pet: u Kumrovcu zatvoreno ϵ , u Humu otvoreno ϵ , u Pavlovcu *ei*, u Kostelskom *ie*, a u Kostel-Bregima otvoreno *i*. Takvi su refleksi u položajima u kojima na njih ne djeluju distribucijska ograničenja (npr. nazali).

U *kratkom slogu* refleksi *šva* isti su kao kod kratkog *jata*: u Kumrovcu otvoreno ϵ , a u ostalim govorima zatvoreno ϵ .

	KUMROVEC	HUM NA SUTLI	PAVLOVEC	KOSTELSKO	KOSTEL-BREGI
$\bar{\epsilon}$	ϵ (v'ɛs 'selo')	ϵ (v'ɛs)	<i>ei</i> (v'eis)	<i>ie</i> (vīes)	<i>i</i> (vīs)
$\check{\epsilon}$	ϵ (v'ɛs 'sav')	ϵ (v'ɛs)	ϵ (v'ɛs)	ϵ (v'ɛs)	ϵ (v'ɛs)

Refleksi *e*:

Dugo e u Kumrovcu je dalo zavoreno ϵ , u Pavlovcu otvoreniji diftong ϵi , a na sjevernom i istočnom području (Hum, Kostelko, Kostel-Bregi) dolazi ϵ .

Za *kratko e* javljaju se dva refleksa, terenski neravnomjerno raspoređena: u Kumrovcu i Kostel-Bregima je otvoreno ϵ , u Humu i Kostelskom zatvoreno ϵ , a na centralno smještenom prostoru Pavlovca i šire okolice dolaze oba refleksa – i otvoreno ϵ (koje je nešto zastupljenije) i zatvoreno ϵ – ne kao dublete u istoj riječi, nego u jednim riječima jedno, u drugima drugo.

Refleksi nazala ϵ :

Refleksi prednjeg nazala *i* u dugom *i* u kratkom slogu posvuda se poklapaju s refleksima *e*, uz napomenu da za kratko ϵ u govoru Pavlovca nisu zabilježena dva refleksa, nego samo jedan – zatvoreno ϵ – iz čega ipak ne treba donositi dalekosežne zaključke da refleksi *e* i ϵ tu nisu izjednačeni jer je riječ o vrlo ograničenom broju primjera.

	KUMROVEC	HUM NA SUTLI	PAVLOVEC	KOSTELSKO	KOSTEL-BREGI
$\bar{\epsilon}$	ϵ (p'ɛč)	ϵ (p'ɛč)	ϵi (p'ɛič)	ϵ (p'ɛč)	ϵ (p'ɛč, j'ɛn; p'ɛt, z'ɛt)
$\bar{\epsilon}$	ϵ (p'ɛt)	ϵ (p'ɛt)	ϵi (p'ɛit)	ϵ (p'ɛt)	
$\check{\epsilon}$	ϵ (j'ɛn 'jedan')	ϵ (j'ɛn)	ϵ/ϵ (j'ɛn/z'ɛp)	ϵ (j'ɛn)	
$\check{\epsilon}$	ϵ (z'ɛt)	ϵ (z'ɛt)	$\epsilon/?\epsilon$ (z'ɛt)	ϵ (z'ɛt)	

Jednačenja

U pogledu odnosa među refleksima *jata*, *šva*, *e* i *ę*, u osnovi, u primarno naglašenoj ultimi, u položajima bez distribucijskih ograničenja stanje je sljedeće:

- U *kratkom slogu* u nekim su govorima izjednačena sva četiri polazna vokala. Samo u Kumrovcu izjednačili su se u otvorenom vokalu (*ę*), a u Humu na Sutli i u Kostelskom u zatvorenom (*e*). Stanje je u Pavlovcu i Kostel-Bregima drugačije. U obama govorima kratki *šva* i *jat* dali su zatvoreno *ę*. U Pavlovcu se s njima jednači i kratko *ę* i, dijelom, *e*, za koje je ipak u većem broju primjera zabilježeno *ę*. Samo u Kostel-Bregima *e* i *ę* izjednačili su se u otvorenom *ę*. No, i u tom se govoru javljaju pojedinačni primjeri s refleksom *ę*.
- U *dugom slogu* stanje je mnogo složenije. Dok su u kratkom slogu *a* i *ě* u svim govorima izjednačeni, a od njih se u nekim govorima razlikuju polazni *e* i *ę*, u dugom su slogu u svim govorima izjednačene kontinuantе *e* i *ę*, a eventualne se razlike tiču dugih *a* i *ě*. U govoru Kumrovca dugi su se *a*, *ě*, *e* i *ę* izjednačili (a s njima i kratko *i*), i to u zatvorenom vokalu (*e*), prema njihovoj otvorenoj kontinuantu u kratkom slogu (*ę*). U Humu na Sutli razlikuje se refleks dugog *jata* od, čini se, izjednačenih dugih *a*, *e* i *ę*. Precizniji zaključak onemogućuje činjenica što u tom govoru izostaje veći broj primjera u kojima pojavu refleksa ne ograničavaju distribucijska pravila. U ostalim trima govorima – Pavlovcu, Kostelskom i Kostel-Bregima – vrijedi formula ($\bar{a} = \bar{ě}$) \neq ($\bar{e} = \bar{ę}$) iako se konkretne kontinuantе tih vokala među govorima razlikuju. Tako su izjednačeni dugi *jat* i *šva* u Pavlovcu dali *ei*, u Kostelskom *ie*, u Kostel-Bregima *ĩ*, a izjednačeni *e* i *ę* su u prvom govoru dali *ęi*, a u drugom i trećem *ę*. Govor Kostel-Brega jedini je u kojem su u jednoj jedinici izjednačene kontinuantе i dugih i kratkih *e* i *ę*. Činjenica da zajednička kontinuantа dvaju srednjih vokala u tom govoru nije podložna utjecaju kvantitete upućuje na njegovu rubnost u odnosu na dijalekt kojem pripada, odnosno na njegovu prijelaznost prema istočnijem dijalektu – središnjozagorskom.

	KUMROVEC	HUM NA SUTLI	PAVLOVEC	KOSTELSKO	KOSTEL-BREGI
\bar{a}	<i>ę</i> (v'ęs 'selo')	<i>ę</i> (v'ęs)	<i>ei</i> (v'eis)	<i>ie</i> (vięs)	<i>ĩ</i> (v'ĩs)
$\bar{ě}$	<i>ę</i> (v'ęs 'sav')	<i>ę</i> (v'ęs)	<i>ę</i> (v'ęs)	<i>ę</i> (vęs)	<i>ę</i> (vęs)
\bar{e}	<i>ę</i> (cv'ęt)	<i>ei</i> (cv'eit)	<i>ei</i> (cv'eit)	<i>ie</i> (snieќ)	<i>ĩ</i> (cv'ĩt)

ě	ɛ (xr'ɛn)	ɛ (xr'ɛn)	ɛ (zd'e 'sad')	ɛ (zdě)	ɛ (pɛč, jɛn; pɛt, zɛt)
ē	ɛ (p'ɛč)	ɛ (p'ɛč)	ɛi (p'ɛič)	ɛ (pɛč)	
ě	ɛ (j'ɛn 'jedan')	ɛ (j'ɛn)	ɛ/(ɛ) (j'ɛn/z'ɛp)	ɛ (jɛn)	
ē	ɛ (p'ɛt)	ɛ (p'ɛt)	ɛi (p'ɛit)	ɛ (pɛt)	
ě	ɛ (z'ɛt)	ɛ (z'ɛt)	ɛ (z'ɛt)	ɛ (zɛt)	

Za cijeli je dijalekt karakteristična sudbina polazno kratkih vokala u nezadnjem slogu. Ona je najuočljivija kod srednjih vokala. Na sve promjene koje su zahvatile nezadnji slog potrebno je ukazati baš kod refleksa srednjih vokala jer su se upravo oni u svim gornjosutlanskim govorima rascijepili prema kvantiteti; polazni vokali s krajnjih točaka vokalskog trokuta (*i, u, a*) tom rascjepljenju u nekim govorima nisu bili podložni. Uz to, uska povezanost kvalitete vokala s kvantitetom ne obilježava samo gornjosutlanske govore s jednim relevantnim prozodijskim obilježjem – mjestom naglaska, nego i one troakcenatske. U načelu, ako se dug refleks javlja na mjestu polazno kratkog vokala, to svjedoči da je u toku razvoja došlo do njegovog duženja. Ako je refleks naknadno produženog vokala jednak onome ishodišno dugog, znači da je do naknadnog duženja došlo prije nego što se vokal rascijepio prema kvantiteti na dvije jedinice. Na isti način, ako ishodišno, tj. primarno naglašeni kratki vokal ima refleks dugog vokala, a naknadno, tj. sekundarno naglašeni refleks kratkoga, znači da je duženje provedeno prije nego sekundarni akcenatski pomak. Obrnuto, ako dug refleks imaju sekundarno naglašeni slogovi, a kratak primarno naglašeni, to govori da su prednaglasni slogovi – oni na koje će kasnije prijeći akcent – produženi prije no što je došlo do akcenatskog pomaka, dok su primarno naglašeni ostali kratki, barem u onom trenutku u kojem je akcenatski razvoj ostao zabilježen u kvaliteti vokala. Promjene u kvantiteti sloga (duženja) do kojih je došlo kasnije, nisu se odrazile na boju vokala. Te su kasnije akcenatske promjene za neke današnje gornjosutlanske govore fonološki nefunkcionalne, a u onima u kojima su relevantne, prouzročile su nove odnose među postojećim akcentima, prvenstveno između dugog uzlaznog i dugog silaznog akcenta.

Spomenuti vokalsko-akcenatski odnosi u gornjosutlanskim su govorima različito kombinirani. Na temelju njih iščitava se i razvoj pojedinih akcenata, među ostalim i sudbina staroga praslavenskog akuta koja je, prema pisanju

nekih autora, na ovom prostoru sporna. Npr. S. Ivšić, navodeći za podskupinu I₈ akcenatski tip *līpa*, posredno potencijalno sugerira da se stari skut tu nije pokratio.

Odnos među refleksima vokala *a*, *ě*, *e* i *ę* podudara se u rubnim govorima – Kumrovcu i Humu – iako su sami refleksi različiti (gotovo posve obrnuti). Refleks polaznih *a* i *e*, porijeklom kratkih vokala, u nezadnjem slogu ovisi o njegovoj primarnoj ili sekundarnoj naglašenosti. U primarno naglašenom slogu spomenutih govora dolazi kontinuant dugog vokala (u Kumrovcu *ę*, u Humu *ę*), a u sekundarno naglašenom kontinuant kratkoga (u Kumrovcu *ę*, u Humu *e*). To govori da je naknadno duženje zahvatilo kratke naglašene nezadnje slogove prije regresivnog akcenatskog pomaka. Refleks *jata* u nezadnjem slogu tih govora redovito je dug (Kumrovec: *e*; Hum: *ei*), bez obzira je li slog naglašen primarno dugo ili kratko ili je naglasak regresivno pomaknut na prednaglasnu dužinu. Odstupanja od toga su rijetka. Refleksi prednjeg nazala u oba su govora nešto manje dosljedni. U Kumrovcu njegov se razvoj češće slaže s razvojem *jata*, tj. refleks dugog vokala (*ę*) dolazi i u primarno i u sekundarno naglašenim slogovima; sekundarno naglašeno *ę* ima refleks kratkog vokala (*e*). U Humu duga je kontinuant (*ę*) češća u primarno naglašenom nezadnjem slogu, a kratka u sekundarno naglašenom. U primjerima koji od toga odstupaju do akcenatskog je pomaka možda došlo u različito doba u odnosu na osnovni pomak.

U govoru Kostelskog i Kostel-Brega naknadno je produljen najčešće sekundarno naglašen polazno kratki nezadnji slog jer se u njemu javljaju refleksi dugog vokala. U Kostelskom su to *ę* za sekundarno naglašen kratki *e* (i *ę*) te *ie* za sekundarno naglašeno *a*; u Kostel-Bregima *i* za sekundarno naglašeno kratko *a*, dok se *e* i *ę* u tom govoru nisu rascijepili po kvantiteti. Ipak, u obama govorima nisu rijetki i primjeri s neproduženim refleksom, tj. s *e*. U skladu s takvim razvojem u ovim je govorima i refleks *jata*. Kako je kratki *jat* u nezadnjem slogu uglavnom samo primarno naglašen, kod njega nije došlo do duljenja pa su njegovi refleksi u nezadnjem slogu dosljedno raspoređeni prema ishodišnoj kvantiteti, kao i u zadnjem slogu.

U govoru Pavlovca, koji je u odnosu na cjelinu dijalekta smješten centralno, najdosljedniji su u nezadnjem slogu refleksi *jata*. Stanje se podudara s onim u govoru Kostelskog i Kostel-Brega, što znači da se *jat*, kad je primarno naglašen, nije produljio pa njegov refleks u nezadnjem slogu odražava upravo polaznu kvantitetu. Refleksi ostalih triju vokala – *a*, *e* i *ę* – u ovom su govoru često dvostruki. Tako primarno naglašeno *šva* u nezadnjem slogu uvijek ima kratak refleks, a sekundarno naglašeno (kratko) *šva* dijelom dug (čini se, češće u otvorenom slogu), a dijelom kratak refleks, što vjerojatno znači da proces nije proveden potpuno. Refleks prednjeg nazala slaže se s refleksom

jata pa je primarno naglašen kratki *ε* ostao neprodužen, a rijetki primjeri su sekundarno naglašenoga kratkog *ε* produženi. U govoru Pavlovca najmanje je dosljedna pojava refleksa polaznoga *e* u nezadnjem slogu. Tu se javlja i refleks dugog vokala – u primarno i u sekundarno naglašenim slogovima, i refleks kratkoga, koji ni u ultimi nije posve dosljedan. Stoga se u nezadnjem slogu u govoru Pavlovca vidi kako su tu pomiješani utjecaji razvoja kakav je, s jedne strane, zabilježen u govoru Kumrovca i Huma, a, s druge strane, u govoru Kostelskog i Kostel-Brega.

S obzirom na navedeni razvoj, mogu se izvesti zaključci i o sudbini starog akuta u ovim govorima. Budući da je pravi pokazatelj polazne kvantitete jedini/zadnji slog, izdvojiti treba primjere u tom položaju:

Kumrovec: *z'et* 'zet, kćerin muž' (prema dugima *p'et*, *r'et* 'red')

Hum na Sutli: *z'et* (prema *p'et*, *r'et*)

Pavlovec: *d'et*, *z'et* (prema *cv'eit*, odn. *p'eit*)

Kostelsko: *dět*, *zět* (: *sněk*, odn. *pět*, a relevantna je i kvantiteta)

Kostel-Bregi: *zět* (u tom je govoru refleks dugoga i kratkog *ε* jednak, ali je relevantna kvantiteta).

Slični su i primjeri s ostalim kontinuantama praslavenskih dugih vokala. Refleks vokala naglašenog starim praslavenskim akutom u ultimi uvijek je kratak. Ako se sudbina starog akuta, tj. njegovo kraćenje, želi potvrditi primjerima s naglaskom u nezadnjem slogu, tada se to može samo u onim govorima koji su naknadno produžili sekundarno naglašene nezadnje slogove, dok su im primarno naglašeni polazno kratki slogovi takvi i ostali. To je govor Kostelskog i Kostel-Brega, a u glavnini i Pavlovca. U suprotnim govorima, u kojima su se naknadno produžili primarno naglašeni kratki slogovi, tim su duženjem zahvaćeni i primjeri sa starim akutom:

Kostelsko: *sěme*, *brěza*, *lětu* (kao *měl'in*, *měša* i kao *dět*, *zdě* prema *sienu*, *čriěšja*, *mlěku*)

Kostel-Bregi: *brěza*, *cěsta*, *městu* (kao *měl'in*, *měša* i kao *zdě*, *zrěl* prema *drīvu*, *črišja*, *svičä*)

Pavlovec: *str'ęxa*, *br'ęza*, *r'ępa* (kao *k'ęsno* i kao *d'et*, *zr'el* prema *sěino* *rěižem*, *mlěko*).

Iz navedenih je primjera na temelju vokalskog razvoja vidljivo da se stari akut pokratio.

Na sličan se način mogu izvesti i zaključci o tercijarnom pomaku u nekim primjerima sa starim cirkumfleksom. Budući da je u svim govorima u većini izveden progresivni pomak tog akcenta na zatvorenu ultimom (a u graničnim govorima djelomično i na otvorenu), neke bi se prividne nedosljednosti u

vokalizmu nezadnjeg sloga vjerojatno mogle tumačiti tercijarnim akcenatskim pomakom. U govorima u kojima je vokalizam primarno naglašenog sloga dug, a naknadno naglašenoga polazno kratkoga kratak, refleks kratkog vokala u nezadnjem slogu riječi sa starim kratkim cirkumfleksom vjerojatno govori o novijem akcenatskom pomaku, dakle tercijarnom, a refleks dugog vokala o nemijenjanju akcenatskog mjesta.

Polazno *a*

Vokal *a* u govoru Huma i Kostel-Brega nije dao dvije jedinice prema kvantiteti. Doduše, u obama govorima fonemu koji je kontinuanta i dugoga i kratkog polaznog *a* realizacija varira pa se javlja i otvorena varijanta [*a*] i zatvoreniija [*a̠*], koja je u Kostel-Bregima nešto češća pa je i uzeta kao oznaka fonema. U Humu se uz [*a̠*] ponekad čuje i [*ã*] koje se u nekim riječima, ali ne u svima, može povezati s utjecajem fonetskog okruženja. U ostalim govorima polazno se *a* rascijepilo na dvije jedinice – u Kumrovcu na *ɔ* i *a*, u Pavlovcu na *au* i *a*, a u Kostelskom na *ɔa* i *a*.

U skladu s akcenatskim razvojem, u govoru Pavlovca i Kostelskog refleksi za dugo i kratko polazno *a* u nezadnjem su slogu jednako pravilno raspoređeni kao i u zadnjem (Pavlovec: *m'ama*, *kr'ava*; *tr'auva*, *ot'auva*; Kostelsko: *mãma*, *krãva*; *trõava*, *otõava*), a u govoru Kumrovca svako je *a* u predzadnjem slogu bilo dugo (*m'ɔma*, *kr'ɔva*, *tr'ɔva*, *ot'ɔva*).

	KUMROVEC	HUM NA SUTLI	PAVLOVEC	KOSTELSKO	KOSTEL-BREGI
<i>ã</i>	<i>ɔ</i> (sup. <i>br'ɔt</i>)	<i>a</i> (<i>vr'at</i> , im. <i>br'at</i>)	<i>au</i> (<i>dv'au</i>)	<i>ɔa</i> (<i>dvõã</i>)	<i>a</i> (sup. <i>brãt</i> , <i>dlãn</i>)
<i>ã̠</i>	<i>a</i> (<i>br'at</i>)		<i>a</i> (<i>br'at</i>)	<i>a</i> (<i>prãk</i>)	

Polazno *o*

Srednji je polazni vokal stražnjega niza, *o*, u svim govorima dao dvije jedinice. U kratkome slogu njegov je refleks posvuda nešto zatvorenije *ɔ*, a refleksi se u dugom slogu razlikuju: u Kumrovcu je to *u*, u Pavlovcu i Humu *ou*, u Kostelskom *uo*, a u Kostel-Bregima *y*. Monoftonškim refleksom *u* za dugo *o* (kao i refleksom *ɛ* za duge *a*, *ě*, *e* i *ɛ*) kumrovečki se govor odvaja od ostalih gornjosutlanskih govora, a podudara sa slovenskim govorima preko Sutle koji se opet, sa svoje strane, tim refleksom, inače karakterističnim za dolensjske govore, razlikuju od ostalih govora na širem području²⁰.

²⁰ Ramovš je smatrao da je sutlansko-bizeljsko *u* (< ð, ò) dolensjski refleks koji je preko Save prešao na štajersko područje. T. Logar (1955) suprotstavlja se takvom mišljenju i smatra da je “obsovelsko” *u* (< ð, ò) autohtona crta koju su govori uz Sutlu samostalno razvili iz diftonga *ou* pod utjecajem hrvatskih govora preko Sutle. Govoreći općenito o slovenskom govoru uz

Razvoj polaznoga *o* u nezadnjem slogu podudara se s razvojem polaznih *e* i *a*. Tako se u govoru Kumrovca i Huma naknadno produžilo u primarno naglašenom nezadnjem slogu, a u govoru Kostelskog i Kostel-Brega u sekundarno naglašenom. U govoru Pavlovca i kod ovog su polaznog vokala refleksi nedosljedni – ogleda se tu utjecaj s obiju strana pa je tako produženo kratko *o* u mnogim primjerima u sekundarno naglašenom, ali i u primarno naglašenom slogu. I obrnuto, u mnogo slučajeva ni u primarno ni u sekundarno naglašenom slogu do duženja nije došlo. Ipak, čini se da je kratak nezadnji slog, i primarno i sekundarno naglašen, češće bio zahvaćen duljenjem.

	KUMROVEC	HUM NA SUTLI	PAVLOVEC	KOSTELSKO	KOSTEL-BREGI
\bar{o}	<i>u</i> (n'us 'nos')	<i>ou</i> (n'ous)	<i>ou</i> (n'ous)	<i>uo</i> (mūos)	<i>ȳ</i> (nūč')
\check{o}	<i>o</i> (k'oj 'konj')	<i>o</i> (k'oĵ)	<i>o</i> (k'oĵ)	<i>o</i> (bōp)	<i>o</i> (bōp)

Polazno *u*

U pogledu odnosa između duge i kratke kontinuante, razvoj polaznoga *u* podudara se s razvojem polaznoga *i*. U Kumrovcu i Humu kratka je kontinuantna otvorenija od duge, a obje su iz reda stražnjih vokala pomaknute prema redu prednjih i labijalizirane (\check{o} : \ddot{u}). U govoru Pavlovca *u* se, kao i vokal *i*, nije rascijepio prema kvantiteti. U Kostelskom i Kostel-Bregima razlikovanje kvantitete dalo je par monoftong : diftong: *u* : *ou*.

Isti se parovi govora podudaraju i prema stanju u nezadnjem slogu. U tom položaju u govoru Kumrovca i Huma, uz rijetke iznimke, uvijek dolazi refleks dugog vokala (\ddot{u}) (Kumrovec: *l'üdi*, *s'üša*; G jd. *kr'üxa*, *m'üxa*; Hum: *v'üste*, pril. *x'üdu* 'jako'; *t'üdi*, *z'üti* 'izuti'). U Kostelskom i Kostel-Bregima vokalizam u nezadnjem slogu isti je kao u zadnjem (Kostelsko: *lōūdi*, *sōūša*; *tūdi*, *čūti*; Kostel-Bregi: *xrōūška*, N mn. *vōūxa*; *abūti* 'obuti', G jd. *lūka*).

	KUMROVEC	HUM NA SUTLI	PAVLOVEC	KOSTELSKO	KOSTEL-BREGI
\bar{u}	\ddot{u} (l'ük 'lūg')	\ddot{u} (l'ük)	<i>u</i> (l'uk 'lūg; lūk')	<i>ou</i> (lōūk)	<i>ou</i> (klōūn)
\check{u}	\check{o} (l'ök 'lūk')	\check{o} (l'ök)		<i>u</i> (lūk)	<i>u</i> (lūk)

taj dio Sutle, Logar kaže da se "v začetku razvijal tako kot govorica ostalega predela južno od Boča in Konjiške gore, v novejšem času pa je dobil razvojne impulze iz hrvaškega Zagorja, ki so njegov razvoj pospešili oz. ga obrnili v drugo smer in ga s tem oddaljili od sosednjih osrednjih štajerskih govorov. Tak je torej nastanek današnjih bizeljsko-obsotelskih govorov. Bizeljsko-obsotelska monoftonga ϵ : in *u*: po mojem izhajata iz osrednještajerskih diftongov *e:i* in *o:u*, ne pa iz vplivov doljenščine na ta narečni predel." (Logar 1955: 191)

Kumrovec: ($\check{\rho} = \bar{\rho}$) > $\underset{\check{\rho}}{\rho} \neq (\check{\bar{I}} = \bar{I}) > \underset{\check{\bar{u}}}{u} \neq (\bar{u} > \check{u}) \neq (\check{u} > \check{\bar{o}})$

Pavlovec: ($\check{\rho} = \check{\bar{I}}$) > $\underset{\check{\rho}}{\rho} \neq (\bar{\rho} = \bar{I}) > \underset{\check{\bar{u}}}{ou} \neq (\bar{u} = \check{u}) > u$

Kostelsko: ($\check{\rho} = \check{\bar{I}}$) > $\underset{\check{u}}{u} \neq (\bar{\rho} = \bar{I}) > \underset{\check{\bar{u}}}{ou} \neq (\check{\bar{o}} > \rho) \neq (\bar{o} > uo)$

Kostel-Bregi: ($\check{\rho} = \check{\bar{I}}$) > $\underset{\check{u}}{u} \neq (\bar{\rho} = \bar{I}) > \underset{\check{\bar{u}}}{ou} \neq (\check{\bar{o}} > \rho) \neq (\bar{o} > u)$

	KUMROVEC	HUM NA SUTLI	PAVLOVEC	KOSTELSKO	KOSTEL-BREGI
$\bar{\rho}$	ρ (vr'ρč 'vruč'; st'opa 'stupa')	<i>au</i> (vr'auč')	<i>ou</i> (vr'ouč')	<i>ou</i> (vrōuč')	<i>ou</i> (vrōuč')
$\check{\rho}$		ρ (z r'ρkami)	ρ (otk'ot 'otkuda')	<i>u</i> (stūpa)	<i>u</i> (stūpa)
\bar{I}	<i>u</i>	<i>ou</i> (p'ouš)	<i>ou</i> (p'ouš)	<i>ou</i> (pōuš)	<i>ou</i> (pōuš)
\check{I}	(p'un; p'uš 'puž')	<i>u</i> (p'un)	ρ (d'ρk 'dug')	<i>u</i> (dūk)	<i>u</i> (pril. dūgu 'dugo')

U cjelini, u položajima izvan distribucijskih ograničenja, razvoj svih polaznih vokala u gornjosutlanskom dijalektu prikazan je u tablici:

		KUMROVEC	HUM NA SUTLI	PAVLOVEC	KOSTELSKO	KOSTEL-BREGI
<i>i</i>	\bar{i}	<i>i</i> (tr'i)	<i>i</i> (tr'i)	<i>i</i> (tr'i, m'iš)	<i>ei</i> (trēi)	<i>ei</i> (trēi)
	\check{i}	<i>e</i> (m'eš 'miš')	<i>e</i> (ft'eč 'ptica')		<i>i</i> (mīš)	<i>i</i> (mīš)
<i>a</i>	\bar{a}	<i>e</i> (v'eš 'selo')	<i>e</i> (v'eš)	<i>ei</i> (v'eis)	<i>ie</i> (vīēs)	<i>i</i> (vīis)
	\check{a}	<i>e</i> (v'eš 'sav')	<i>e</i> (v'eš)	<i>e</i> (v'eš)	<i>e</i> (v'ēs)	<i>e</i> (v'ēs)

		KUMROVEC	HUM NA SUTLI	PAVLOVEC	KOSTELSKO	KOSTEL-BREGI
ě	ě̄	ɛ (cv'ɛt)	ei (cv'eit)	ei (cv'eit)	ie (br̄iek)	ī (br̄ik)
	ě̇	ɛ (xr'ɛn)	ɛ (xr'ɛn)	ɛ (d'ɛt 'muškarac; muž')	ɛ (xr'ɛn)	ɛ (zr'ɛl)
e	ē	ɛ (p'ɛč)	ɛ (p'ɛč)	ɛi (p'ɛič)	ɛ (p'ɛč)	ɛ (p'ɛč, j'ɛn; p'ɛt, z'ɛt)
	ě̇	ɛ (j'ɛn)	ɛ (j'ɛn)	ɛ/ɛ (j'ɛn/z'ɛp)	ɛ (j'ɛn)	
ɛ	ē̄	ɛ (p'ɛt)	ɛ (p'ɛt)	ɛi (p'ɛit)	ɛ (p'ɛt)	
	ě̇	ɛ (v'ɛč 'više')	ɛ (v'ɛč)	ɛ (v'ɛč)	ɛ (v'ɛč)	
a	ā	ɔ (dv'ɔ)	a (vr'at, br'at)	au (vr'aut)	ɔa (dv'ɔā)	a (māst, dlān)
	ǎ	a (pr'ak 'prag')		a (pr'ak)	a (prāk)	
o	ō	u (s'ul 'sol')	ou (v'ous)	ou (v'ous)	uo (suōl)	u (sūl)
	ǒ	ɔ (kr'ɔf 'krov')	ɔ (kr'ɔf)	ɔ (kr'ɔf)	ɔ (kr'ɔf)	ɔ (kr'ɔf)
u	ū	ü (kl'ün)	ü (kl'ün)	u (kl'un, pl'uk)	ou (kl'oūn)	ou (kl'oūn)
	ǔ	ö (pl'ök 'plug')	ö (pl'ök)		u (pl'ük)	u (pl'ük)
ɔ	ō̄	ɔ (vr'ɔč 'vruč', st'ɔpa 'stupa')	au (vr'auč)	ou (vr'ouč)	ou (vr'ouč)	ou (vr'ouč)
	ǒ̄		ɔ (z r'ɔkami)	ɔ (otk'ɔt 'otkuda')	u (stūpa)	u (stūpa)

		KUMROVEC	HUM NA SUTLI	PAVLOVEC	KOSTELSKO	KOSTEL-BREGI
/	\bar{i}	<i>u</i>	<i>ou</i> (p'ouš)	<i>ou</i> (p'ouš)	<i>ou</i> (pōuš)	<i>ou</i> (pōuš)
	\tilde{i}	(p'un, p'uš 'puž')	<i>u</i> (p'un)	<i>o</i> (d'ok 'dug')	<i>u</i> (dūk)	<i>u</i> (pril. dūgu 'dugo')

Nenaglašeni vokalizam

Suprotno od naglašenoga, nenaglašeni je vokalizam gornjosutlanskih govora veoma ujednačen, kod nekih čak potpuno podudaran. Među pet analiziranih govora nešto se izrazitije izdvaja samo onaj u Kostel-Bregima – i to ne inventarom jedinica, već njihovim porijeklom.

Glavna karakteristika nenaglašenih vokalskih sustava svih gornjosutlanskih govora jest manji broj fonema u odnosu na naglašene. Manji broj nenaglašenih jedinica povezan je s povećanim brojem naglašenih – oni su u obrnuto proporcionalnom odnosu. Obje pojave proizlaze iz iste osobine ovih govora s obzirom na fonetiku riječi. Riječ ima jedan vrhunac koji obilježava izrazita silina i artikulacijska diferenciranost; artikulacija vokala izvan naglaska slabija je i neizrazita, a nenaglašeni vokal često i ispada. Osobito je to uočljivo u rubnim govorima uz Sutlu.

Prema inventaru jedinica u podsustavu nenaglašenih vokala izjednačeni su govori Kumrovca, Pavlovca, Kostelskog i Kostel-Brega, a samo je za Hum na Sutli utvrđen sustav s jednom jedinicom više. Fonem *o*, koji u humskome govoru supostoji uz fonem *u*, s njim je u jednosmjernoj opoziciji: svako se *o* može zamijeniti s *u*, ali obrnuti slučaj nije zabilježen²¹. Na taj je način funkcionalnost fonema *o* smanjena u odnosu na ostale foneme u sustavu, što takav peteročlani sustav približava četveročlanom. Zatvoreniji fonem stražnjega niza, *u* ili *o*, u četverofonemskim sustavima realizira se u vokalskom trokutu varijantama od *o* do *u*, a po porijeklu kontinuantu je nenaglašenih polaznih *o*, *u*, *o* i *i*. Peti je fonem, fonem *o* pored *u*, u humski nenaglašeni vokalizam uvršten iz, u određenom smislu, metodoloških razloga. Naime, u ostalim je govorima polazno nenaglašeno *o* (pa i *o* i *i*) često dalo *u*, ali su u istim tim govorima zabilježeni i obrnuti primjeri da je polazno nenaglašeno *u*, u govoru inače manje frekventno, ostvareno kao *o* ili *o*, što govori da je riječ o

²¹ D. Brozović govori o jednosmjernoj fonološkoj opoziciji u vezi s pojavom fakultativnih fonema, koji su česti u organskim idiomima. To je opozicija koja vrijedi samo u jednom smjeru. Brozović je obilježava i posebnim znakom i kaže da je "umjesto tildom (~) možemo prikazati znakom †, npr. u makedonskome /ə/ † /a/, čitaj: /ə/ se uvijek može ostvariti kao /a/, ali /a/ se nikada ne može ostvariti kao /ə/." (Brozović 1973: 9)

jednom fonemu. Nasuprot tomu, u Humu na Sutli nenaglašeno je *o* često dalo *u*, ali obrnuto nije zabilježen ni jedan primjer. Moguće je da bi se u opsežnijoj građi pronašli i takvi primjeri, ali sve dok je u skupljenom materijalu *u* često kontinuantna polaznoga *o*, a *o* ili *o* nikad nije kontinuantna *u*, u vokalski se sustav moraju uvrstiti oba fonema.

U sustavima sa smanjenim brojem vokalskih fonema raspon mogućih ostvaraja svakoga od njih veći je nego u sustavu s većim brojem jedinica. Tako se u svakom gornjosutlanskom govoru nenaglašeni fonem tipa *e* može ostvariti i srednje (*e*) i otvoreno (*ɛ*), a u govoru Kumrovca, Huma i Pavlovca fonem *i* ostvaruje se u rasponu od *i* do *ɛ* ili centralnije, kao *y*. Kao oznaka fonema uzeta je ona varijanta koja se činila češćom, odakle proizlaze i formalne razlike među pojedinima od nenaglašenih sustava iako su odnosi među fonemima zapravo jednaki.

U govoru Kumrovca, Huma i Pavlovca u visoki se vokal stražnjega niza slio polazni slijed *-il* i *-al* u glagolskom pridjevu radnom m. roda jednine (Kumrovec: *pək'usə* 'pokosio', *st'opə* 'stupio', *zvl'ekə*; Hum: *k'ūpu* 'kupio', *zɛd'ūsə*, *od'ɛšu* 'otišao'; Pavlovec: *x'oudu* 'hodio, išao', *pr'ousə*, *v'ušu* 'pobjegao').

Među analiziranim se govorima nenaglašenim vokalizmom najizrazitije izdvaja govor Kostel-Brega. Doduše, četveročlanim inventarom jedinica on se tipološki podudara s govorom Kumrovca, Pavlovca i Kostelskog, ali se razlikuje po njihovu porijeklu – preciznije, prema porijeklu fonema *a*. Dok je za sve ostale govore karakteristično ukanje, tj. zamjena polaznoga nenaglašenoga *o* s *u*, nenaglašeni vokalizam Kostel-Brega obilježava i akanje – razvoj polaznoga *o* u *a* – u svim položajima osim u otvorenoj ultimi gdje je *o* dalo *u*, kao u ostalim govorima, od toga odstupa samo nastavak l. l. mn. prezenta u kojem se *a* (< *o*) ne zamjenjuje s *u* (*arɛxi*, *pabrɛti*, *kapriva*, *pačiniti* 'počinuti', *padajiti* 'podojiti', *sira* 'koji je od sira, sirov', G mn. *kūšaf* 'koševa'; prez. *māma* 'imamo', prez. *mōučima*; N jd. *drīvu* 'drvo', *nēbu*, *sēlu*, pril. *dōbru*, *ōku*).

Nenaglašeni vokalizam Huma na Sutli karakterizira i često zamjenjivanje nenaglašenoga *a* s *ɛ* (uvjeti pod kojima dolazi do zamjene nisu precizno utvrđeni): *nɛ kl'ɛ* 'na tlo', *zɛ'igral'i* 'zaigrali', *kol'ouvrɛt* 'kolovrat', a do zamjene *a* s *ɛ* ponekad dolazi i u naglašenom slogu: *enkr'ɛt* 'jedanput', *t'ɛk* 'tako' (ali: *k'ak* 'kako?!').

U vezi s razvojem nenaglašenoga polaznoga *o*, potrebno je naglasiti da se ni u jednom gornjosutlanskom govoru ne javlja zamjena *o* s *ɛ*, odnosno kontinuantom *jata* i *šva*, što je jedna od najčešćih neutralizacija u kajkavskom narječju, a koja se na terenu javlja neposredno uz istočne gornjosutlanske govore i vjerojatno slijedi samu granicu dijalekta.

U svim se govorima na ovom području zanaglasni *jat* u glagolima I. razreda

3. vrste reflektirao u *a* (Kumrovec: *v'idati*, *v'isala*, *ž'ivati*; Hum na Sutli: *v'idati*, *v'idaŋ*, *zg'oraŋ*, *v'isati*; Pavlovec: *v'idati*, *v'ida*, *k'ipati*, sup. *s'eidat*; Kostelsko: *v'idati*, *v'idal*, *s'ēdal*, *kēipalu*, *zguōral*, *žēival*; Kostel-Bregi: *v'idati*, *v'isati*, *vēisala*). U govoru Huma na Sutli ta je pojava zabilježena i u riječima *g'osanca* 'gusjenica', *'orax*. Od toga odstupaju troakcenatski govori Kostelskoga i Kostel-Brega u primjerima u kojima je *jat* polazno bio naglašen, a prethodio mu je dug slog. Tu refleks *jata* nije *a*, već *e* (Kostelsko: *žēiveti*; Kostel-Bregi: *kēipēti*, *žēivēti*). To ujedno govori kako je u tim govorima regresivni akcenatski pomak na prednaglasnu dužinu izveden kasnije (u govoru Kostel-Brega na takvom je mjestu i danas poluakcent).

Slogotvorni sonanti

Prema razvoju polaznoga slogotvornoga *r* govori Kostelskog i Kostel-Brega odvajaju se od ostalih jer je u njima ono dalo slijed vokal + *r*. Popratni se vokal uz *r* u njima donekle razlikuje – u Kostelskom on je *a* (češće [ā]), u Kostel-Bregima *e*. U drugim govorima *r* ostaje slogotvorno.

U nenaglašenom se položaju u rubnim govorima – Kumrovcu i Humu – javljaju i novi slogotvorni sonanti. Oni nastaju ispadanjem nenaglašenog vokala. U prednaglasnom položaju tako nastaje novo slogotvorno *r* (Hum: *dŋg'ouč* 'drugačije', *pr'd'ougu* 'predugo'; Kumrovec: *gr'b'en* 'greben', *pr's'ica* 'prasicā'), a u znanaglasnom još i *l* i *ŋ* u Kumrovcu (G mn. *j'etŋ* 'jetara', *p'ekl* 'pakao', *bet'ežŋ* 'bolestan'), odnosno *l* i *ŋ* u Humu (*k'ebŋ* 'hrušt', *p'osl* 'posao', *kol'arŋca* 'prostorija u kojoj se drže kola').

Važnije vokalske izoglose u gornjosutlanskom dijalektu

S obzirom na navedene sličnosti i razlike u vokalizmu pojedinih mjesnih govora, zapaža se da gornjosutlanski dijalekt kao cjelinu presijecaju određene izoglose. Njihovi se smjerovi ponekad poklapaju – dakako, ne uvijek. No, prije nego što se utvrde granice pojedinih jezičnih crta ili tendencija unutar dijalekta, važno je odrediti koje osobine povezuju sve govore, unatoč njihovoj izrazitoj međusobnoj različitosti.

- Osnovna karakteristika svih govora jest bitna ovisnost kvalitete vokala o njihovoj (dijakronijskoj) kvantiteti.
- Druga zajednička osobina izravna je posljedica prve: kako su se polazni vokali rascijepili prema kvantiteti, u naglašenom vokalizmu svih govora postoji povećan broj fonema.
- U govorima su se rascijepili srednji polazni vokali. Od toga dijelom odstupa govor Kostel-Brega gdje su se tako razvijali svi srednji vokali

osim polaznih *e* i *ɛ* koje, izuzev u rjeđim primjerima, nije zahvatila diferencijacija prema kvantiteti. Na isti su način ostali nerascijepljeni *o* i *l* u govoru Kumrovca. Uz srednje, u svim analiziranim govorima razdvajanje je zahvatilo i još neke od vokala s rubova vokalskoga trokuta, i to ili polazno *a* ili visoke vokale *i* i *u*, a u govoru Kostelskoga upravo sve polazne jedinice.

Pojava ovisnosti boje vokala o njihovoj kvantiteti bitno je obilježje slovenskih govora, a, uz gornjosutlanske, javlja se i u nekim drugim hrvatskim govorima uz slovensku granicu. Tako je, naprimjer, zabilježena i u okolici Buzeta, gdje se govori prijelaznim čakavsko-slovenskim tipom; P. Ivić je pritom ukazao na zanimljiv razvojni paralelizam s poljskim jezikom u kojem je poznata pojava pod nazivom *pochylenie*. Ono označava gotovo isti proces – transformaciju kvantitetskih opozicija u kvalitetske zbog diferencijacije dugih i kratkih vokala po vokalskoj boji, nakon koje je došlo do gubitka opreke po kvantiteti (usp. Ivić 1963b: 241).

Izdvojiti se mogu važnije vokalske izoglose koje iznutra dijele gornjosutlanski dijalekt:

- Do cijepanja visokih polaznih vokala *i* i *u* nije došlo u središnjem govoru – govoru Pavlovca. U ostalima je ono izvedeno na dva oprečna načina. U zapadnijim rubnim govorima uz samu Sutlu ovi su vokali dali po dvije monoftonske jedinice koje se razlikuju svojom otvorenošću, pri čemu je kratka kontinuanta otvorenija od duge. U istočnijim govorima visoki vokali *i* i *u* rascijepili su se u par monoftong : diftong.
- U rubnima Kumrovcu i Humu kontinuantu polaznoga *u* pomaknute su prema prednjem vokalskom nizu i labijalizirane.
- Među polazno kratkim srednjim vokalima prednjega reda došlo je do sljedećih jednačenja: formula $\check{a} = \check{e} = \check{e} = \check{ɛ}$ vrijedi u rubnim govorima prema Sloveniji, a s njima se u tome poklapa i govor Kostelskog; u Pavlovcu u glavnini dolazi do diferencijacije u omjeru 3 : 1, tj. ($\check{a} = \check{e} = \check{ɛ}$) $\neq \check{e}$, a u najistočnijem – govoru Kostel-Brega – u omjeru 2 : 2, tj. ($\check{a} = \check{e}$) \neq ($\check{e} = \check{ɛ}$). No, u posljednjim dvama govorima ima i primjera koji odudaraju od navedene formule.
- U dugom slogu izoglose odnosa *a*, *ě*, *e* i *ɛ* teku drugačije. U Kumrovcu vrijedi formula kao i u kratkom slogu: $\bar{a} = \bar{ě} = \bar{e} = \bar{ɛ}$, u Humu su diferencirani u odnosu 3 : 1, tj. ($\bar{a} = \bar{e} = \bar{ɛ}$) $\neq \bar{ě}$, a u ostalim trima govorima u odnosu 2 : 2, tj. ($\bar{a} = \bar{ě}$) \neq ($\bar{e} = \bar{ɛ}$).
- Samo su u govoru Kostel-Brega, prema ostalim četirima zapadnijima, kontinuantu vokala *e* i *ɛ* u dugom i u kratkom slogu iste.
- Razvoj vokalizma nezadnjeg sloga, bitno određen akcenatskim razvojem,

u Kumrovcu i Humu oprečan je u odnosu na stanje u Kostelskom i Kostel-Bregima, a stanje u Pavlovcu, kao središnjem govoru, kombinacija je odnosa u istočnijim i zapadnijim govorima.

- Kontinuante ϱ i $ʃ$ u Pavlovcu, Kostelskom i Kostel-Bregima izjednačene su, a potom prema kvantiteti rascijepljene. U okviru toga odvaja se govor Pavlovca, gdje su se ϱ i $ʃ$ jednačili s kontinuantom polaznoga a , od Kostelskog i Kostel-Brega gdje su se izjednačili s polaznim u . U Kumrovcu i Humu ϱ i $ʃ$ nemaju jednake reflekske, a za Kumrovec je karakteristično njihovo necijepanje prema kvantiteti.
- U Humu na Sutli refleks stražnjeg nazala u dugom i naknadno produženom slogu u osnovi je dao kontinuantu koja se nije izjednačila s kontinuantom nijedne druge polazne jedinice i koja je otvorenija od kontinuantne dugoga o .
- U govoru Huma na Sutli i u nekim govorima u okolini Pavlovca – npr. u Desiniću i Velikoj Horvatskoj (u samom Pavlovcu to nije zabilježeno) – dolazi do nazalizacije naglašenoga diftonškog vokala u dodiru ili u istom slogu s nazalom. To je pojava koja se javlja i u slovenskim govorima od obotelsko-bizeljskog dijalekta prema sjeveru.
- U nenaglašenom vokalizmu u govoru Kostel-Brega javlja se i ukanje (u finalnom položaju) i akanje (u ostalim položajima), a u ostalima samo ukanje.
- Slogotvorno $ʃ$ dobilo je popratni vokal u govoru Kostelskoga i Kostel-Brega.
- U govoru Kumrovca i Huma nastali su novi slogotvorni sonanti, i to u prednaglasnom slogu novo $ʃ$, a u zanaglasnom, uz njega, još i $ʃ$ i $ʃ$ odnosno $ʃ$.

Prema spomenutim osobinama uočava se da većina izoglosa odvaja rubne govore na Sutli – Kumrovec i Hum – od ostalih. Kako se prema njegovu arealnom rasporedu i očekuje, govor Kostel-Brega, na suprotnoj, istočnoj strani dijalekta, također odvaja dosta izoglosa od ostatka dijalekta. Govor Kostelskoga u nekim se crtama slaže s Humom, u nekima s Pavlovcem, ali u većini se podudara s govorom Kostel-Brega. Centralno smješten, govor Pavlovca i okolnih mjesta (Vinagore, Desinića, Velike Horvatske) – koji je ujedno kao tip i najrasprostranjeniji – povezuje fonološke osobine obiju strana: (sjevero)zapadnijih govora na Sutli (Huma i Kumrovca), koji graniče sa slovenskim jezikom, i istočnijih (Kostelskoga i Kostel-Brega), smještenih prema središnjozagorskom dijalektu. Budući da su te dvije strane po nekim fonološkim crtama potpuno oprečne, u govoru se Pavlovca one stječu i na specifičan način kombiniraju, tvoreći u toj kombinaciji zaseban, treći tip.

Kako se na tom središnjem području prelamaju crte (sjevero)zapadnijih i istočnijih govora, na različitim su njegovim dijelovima one kombinirane u različitom omjeru. Iz istog se razloga govor Pavlovca po nekim osobinama može nazvati prijelaznim – u situacijama u kojima se javljaju dvostrukosti, odnosno razvoj koji nije potpuno dosljedan (npr. refleksi vokala *e* i *ɛ* ili duženje u nezadnjem slogu), odnosno zbog supostojanja osobina koje karakteriziraju i ujedno međusobno diferenciraju istočnije i zapadnije govore. Pored takvih činjenica, vezanih prvenstveno za dijakronijski aspekt, pavlovečki je vokalizam izrazitije od svih ostalih govora podložan djelovanju specifičnih distribucijskih pravila.

Premda se govori Kumrovca i Huma na Sutli u većini fonoloških pojava slažu, njih ipak razdvajaju neke, za ovaj dijalekt vrlo važne, izoglose. One ne odjeljuju samo ova dva granična govora međusobno, nego upravo svaki od tih dvaju govora izdvajaju od svih ostalih u ovom dijalektu, i šire. Tako Kumrovec izdvaja monoftonški vokalizam i zatvoreni refleks dugih, a otvoreni kratkih *a*, *ɛ*, *e* i *ɛ*. Hum je, među ostalim, izuzetan po refleksu dugoga *o* (> *au*) koji se ne jednači s refleksom nijednoga drugog ishodišnog vokala.

Konsonantizam

Razlike među govorima gornjosutlanskoga dijalekta na konsonantskoj razini nisu niti približno tako izražene i dijalektološki bitne kao one u vokalizmu i prozodiji. Naravno, postoje konsonantske crte po kojima se govori razlikuju, ali one su uglavnom za sliku fonologije ovog dijalekta od sporednog značenja, a većinom se odnose na distribuciju fonoloških jedinica. Također, gornjosutlanski konsonantizam i prema ostalim hrvatskim dijalektima nije tako specifičan kao prozodija i vokalizam.

Inventarom konsonantskih fonema od ostalih se četiriju govora razlikuje samo govor Kumrovca. U njemu u podsustavu sonanata izostaje nazalni palatal *ɲ* koji je u drugim govorima kontinuanta polaznoga *ɲ*, a koje se u Kumrovcu izjednačilo s *j*. Prema podsustavu opstruenata svi su govori isti. U njegovom je sastavu posvuda velarno *x* kojemu je u ovim govorima porijeklo čak prošireno. Među opstruentima nema zvučnih afrikata *ʃ* i *ʒ*.

S obzirom na realizaciju konsonantskih fonema, u svim se govorima palatalizira sonant *l* ispred prednjih vokala; rijetko, u tom se položaju i zamjenjuje s *ʎ*. Za razliku od te opće pojave, samo se u Humu na Sutli završno *l* u glagolskom pridjevu radnom muškog roda jednine (rjeđe i u drugim primjerima) ostvaruje kao neslogotvorno *ʎ*, i to u svakom naglašenom slogu (*fs'ɛʎ* 'sjeo', *č'ʎu* 'čuo'), a u nenaglašenom samo iza vokala *a* od polaznih *a* i *jata* (*j'ɛmaʎ* 'hvatao; uzimao', *v'idau* 'vidio') jer se u položaju iza nenaglašenih

kontinuanata *i* i *ə* s njima slio u jedan fonem (*zəd'üšə* 'zagušio', *r'əkə* 'rekao' / *od'ęšu* 'otišao', *gr'izu* 'grizao' – *ə* i *u* su, kako je navedeno u vokalizmu, u jednosmjernoj opoziciji). U naglašenom slogu u govoru Kumrovca završno se *l* čuva (*ft'ęl*, *m'ęl* 'imao', *ml'ęl*, *z'ęl* 'uzeo', *tk'al*, r. pr. *č'öl*, r. pr. *ob'öl* 'obuo'). Osim navedenog razvoja završnoga *l* u radnom pridjevu u Humu, ono se u polaznom slijedu *il*, *əl* u jedan fonem slilo i u Kumrovcu (*p'ękə* 'pekao', *gəv'oro*, *st'opo* 'stupio', *pər'udo* 'porodio', *zb'üdo* 'probudio') i Pavlovcu, a u Pavlovcu je završno *l* u tom glagolskom obliku otpalo iza kontinuanata ishodišnog *a* (*g'uta* 'gutao', *or'au* 'orao'). To se podudara s humskim stanjem gdje se u nenaglašenom slogu samo iza *a* završno *l* ostvaruje kao *u*. U govoru Kostelskog i Kostel-Brega do takvih procesa nije došlo. Tamo se završno *l* uvijek čuva, osim što je, kao i u ostalim govorima, otpalo iza slogotvornoga *r*.

U govoru Huma na Sutli, osim u radnom pridjevu, *l* se na kraju riječi i sloga zamjenjuje s *l̥*, koje može biti i slogotvorno (*v'ol̥* 'vol', *al̥* 'ili', pridj. *b'ol̥no*, *n'agl̥* 'nagao').

Općenitija je kajkavska pojava i zamjena *ls* / pred kontinuantom polaznoga *u*, što se također provodi u svim govorima (npr. u Kumrovcu: *gl'üx*, *l'ükati* 'gledati; viriti', *l'üč*, *p'l'ök* 'plug', *l'ök* 'luk'), kao i dodavanje proteze *v* pred inicijalnim refleksom polaznih *u* i *o* (npr. u Pavlovcu: *v'ujček*, *v'uxu*, *v'užgem*, *v'ujti*, *v'ugnite*; *v'oski*, *v'ougul* 'ugao') te proteze *x* pred naglašenim početnim *r* (npr. u Kostel-Bregima: *xęrja*, *xęrš*, *xęženice* 'krovne daske').

Epentetsko *l* izostaje (Kumrovec: *zgl'ųve* 'uzglavlje'; Hum: *d'ivji*; Pavlovec: *dre'ųve*, *šibje*; Kostelsko: *gr'ųbje*, *dę'ųvi*; Kostel-Bregi: *zdr'ųve*, *gr'ųbje* 'groblje').

U govoru Pavlovca, Kostelskog i Kostel-Brega nazalni se palatal *ǰ* iza konsonanta zamjenjuje palatalom *j* (npr. u Pavlovcu: *v'rxje*, *čr'eišja* prema *kəst'aǰ*, *'ǰę*).

Za sve je govore karakteristična zamjena *v* (< *və*) u prijedlogu i prefiksu pred određenim konsonantima sa *x*. Ta se zamjena u ostalim govorima provodi ispred labijala *p*, *b*, *m* i labiodentala *v* (Kumrovec: *x p'ęči*, *γb'öl* 'ubio'; Hum: *xm'ę* 'umro'; Pavlovec: *x v'uxu*; Kostelsko: *x męlin*), a u govoru Kostel-Brega do nje uglavnom dolazi ispred svih konsonanata, u ponekom primjeru čak i ispred vokala (*x snü*, *x püti*, *x jöütro*, *γdųvęc* 'udovac'; *x öči*).

Na gornjosutlanskom se području javljaju i mnoge zamjene konsonanata u suglasničkim skupovima, od kojih su neke karakteristične za sve, a neke za ograničen broj govora. U suglasničkim su skupovima zabilježene sljedeće promjene: *tl* > *kl* (npr. u Kostelskom: *Sųkła*), *dl* > *gl* (Kostel-Bregi: *gląka*), *xt* > *ft* (Hum: *ft'ęu* 'htio'), *pt* > *ft* (Pavlovec: *ft'ica*), *mn* > *vn* (Hum: *t'ęvno* 'tamno'), *tm* > *km* (Kostelsko: *kmica*), *tn* > *kn* (Kostel-Bregi: *knąlu* 'prostor za cijepanje drva, tnalno'), *dn* > *gn* (Hum: *gn'ö* 'dno'), *dǰ* > *gǰ* (Hum: *sr'eigǰi* 'srednji'), *dļ*

> *gl* (Pavlovec: *gr'ęigil* 'gredelj, dio pluga' – vjerojatno preko *gr'ęigla* i sl. u kosim padežima), *dm* > *gm* (Kostelsko: <*dđjti*> *gmđf* 'doći> doma'); *tvr* > *tr* (Kostelsko: *tãrdi* 'tvrđi'), *svr* > *sr* (Kumrovec: *sr'op* 'svrab') i promjene u početnom slijedu *tvu-* > *tu-* (Pavlovec: *t'ouřec* 'tvorac'), *kvu-* > *ku-* (Kumrovec: *k'učka* 'kvočka').

Prema porijeklu jedinica svi se gornjosutlanski govori u najvažnijim crtama podudaraju. Polazni *d* i *t* dali su *j* i *č* (Kostelsko: *žęja*; Hum: *pr'ęja*; Kumrovec: *n'uč*; Pavlovec: *sr'ęča*). Skupovi **stj*, **skj* i **zdj*, **zgj* dali su *š* i *ž* (Kumrovec: *kl'ęša*, *muž'one*; Kostel-Bregi: *střniše*, *možãni*; Hum: *m'aša* 'mast', *muž'anę*; Pavlovec: *kl'eiša*, *dr'ouřę*; Kostelsko: *kl'ięša*, *muž'õni*).

Kako je spomenuto, polazno je *n* u svim govorima osim u Kumrovcu dalo *ñ* (Hum: *'ijek* 'inje'; Pavlovec: *m'ęj* 'manje'; Kostelsko: *špr'ađa* 'pukotina'), a u Kumrovcu se izjednačilo s *j* ('ije 'inje', *sp'oje* 'spavanje'). Nazalizacija vokala iza kontinuantne etimološkoga *n* u svim je govorima osim Kumrovca zabilježena u primjeru *ĩva* (Kostelsko), *'iiva* (Pavlovec, Hum, Desinić) 'njiva' pri čemu se sonant *ñ* u slijedu *ji* izgubio. Općenit je i razvoj *j* od *ř* u slijedu *řj* ispred vokala, što je tipično za kajkavštinu (Kumrovec: *šk'arje*; Hum: *s'irje*; Pavlovec: *vęč'ęrja*; Kostel-Bregi: prez. *ũrje*). U svim se govorima *j* javlja i u nastavku za I jd. imenica ž. roda i ličnih zamjenica 1. i 2. lica, što se podudara sa susjednim slovenskim govorima (Kumrovec: *kuš'icuj*, *z men'oj*; Hum: *r'aukuj*; Kostel-Bregi: *s tũbuj*). Sonant *n* svuda nastaje i od finalnoga *n* iza kontinuantne *ə* (Hum: *p'ęņ* 'pedalj', *v'ũjņ* 'oganj'; Pavlovec: *p'ęin* 'panj'), a u pojedinačnim riječima i od finalnoga *m*, kao i u obližnjim slovenskim govorima, ali i u više hrvatskih govora duž cijele hrvatsko-slovenske granice (Kumrovec: *s'ęđen* 'sedam', *'usen*; Hum: *s'ęđņ*, *'ousņ*, *n'isņ* 'nisam', *sn* 'sam'; Pavlovec: *V'uzun* 'Uskrs'; Kostelsko: *V'õuzen*).

U ovom se radu pokušalo donijeti sintetički prikaz temeljnih fonoloških osobitosti gornjosutlanskih govora. Sinteza je napravljena na temelju višegodišnjega terenskog istraživanja i detaljne analize pet izabranih mjesnih govora, koji se mogu smatrati i tipovima što predstavljaju, uže ili šire, okolno područje. Pokazalo se da je taj zemljopisno nevelik prostor dijalektološki, prvenstveno u pogledu vokalizma, vrlo razveden, što ujedno navodi na pretpostavku da bi se u nastavku terenskih istraživanja tu vrlo vjerojatno mogli naći i govori drugačiji od ovdje opisanih, koji bi postojeći gornjosutlanski dijalektološki mozaik učinili još složenijim. S druge strane, očito je da, pored svih razlika, navedeno područje povezuju neke bitne jezične crte koje ga kao cjelinu čine specifičnim i opravdavaju njegovo izdvajanje u zaseban dijalekt na dijalektološkoj karti hrvatskoga jezika.

Gornjosutlanski su govori ovdje prikazani kroz njihovu fonologiju. To je temeljna jezična razina na koju se nadograđuju ostale, ali je, istovremeno, i razina iz koje su izdvajani kriteriji za sve dosadašnje podjele na dijalekte kako kajkavskoga narječja, tako i hrvatskoga jezika u cjelini. Razlike među podjelama ticale su se samo pitanja iz kojega se fonološkog podsustava kriteriji uzimaju – prozodije, vokalizma ili konsonantizma. No, posve je jasno da bi na isti način valjalo obraditi i ostale razine, prvenstveno morfološku. Tek će to omogućiti cjelovit uvid u taj dijalektološki izuzetno zanimljiv prostor na granici između dviju zemalja i dvaju srodnih slavenskih jezika – hrvatskoga i slovenskog.

Literatura

- *** 1981. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom* [ur. Pavle Ivić, Nedim Filipović i dr.]. Sarajevo, poglavlja “Fonološki opisi slovenskih govorov”, 27–218 i “Kajkavsko narječje”, 295–358.
- *** 1998. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, (izdanje na kompaktnom disku). Ljubljana: DZS.
- BARAC-GRUM, VIDA – VESNA ZEČEVIĆ 1979. Arealni i granični dijalekatski kontakt. *Rasprave Zavoda za jezik* 4–5, 105–108.
- BARAC-GRUM, VIDA – VESNA ZEČEVIĆ 1991. Prilog proučavanju vokalskih zamjena u čakavskom i kajkavskom narječju. *Čakavska rič* 2, 63–69.
- BELIĆ, ALEKSANDAR 1960. *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika*, I. *Fonetika*. Beograd: Nolit.
- BEZLAJ, FRANCE 1977. – 1995. *Etimološki slovar slovenskega jezika*: knjige I–III, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BROZOVIĆ, DALIBOR 1966. Kajkavsko narječje. *Školski leksikon. Knj. 12 Jezik*. Zagreb: Panorama, 118–125.
- BROZOVIĆ, DALIBOR 1970. Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog područja. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 8, 5–32.
- BROZOVIĆ, DALIBOR 1973. O fonološkim sustavima suvremenih južnoslavenskih standardnih jezika. *Makedonski jazik* XXIV, 7–31.
- BROZOVIĆ, DALIBOR 1988. *Jezič, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: JL “Miroslav Krleža”.
- BROZOVIĆ, DALIBOR 1991. Fonologija hrvatskoga književnog jezika. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* [ur. Radoslav Katičić]. Zagreb: HAZU – Globus, 379–452.
- DIETH, EUGEN 1950. *Vademekum der Phonetik*. Bern: Francke.
- DYBO, VLADIMIR ANTONOVIĆ 1981. *Славянская акцентология*. Moskva:

Издательство “Наука”.

- GREENBERG, MARC L. 2000. *A Historical Phonology of the Slovene Language*. Heidelberg: C. Winter Universitätsverlag.
- IVIĆ, PAVLE 1957. Izveštaj o terenskom dijalektološkom radu u severnoj Hrvatskoj i južnoj Dalmaciji u leto 1957 godine. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* II, 401–407.
- IVIĆ, PAVLE 1963a. O klasifikaciji srpskohrvatskih dijalekata. *Književnost i jezik* 1, 25–37.
- IVIĆ, PAVLE 1963b. Paralele poljskome “pochylenie” na srpskohrvatskom terenu. *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński*, 227–243.
- IVIĆ, PAVLE 1968. Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XI, 57–69.
- IVIĆ, PAVLE 1982a. Faktori koji utiču na razvoj vokala u slovenskim jezicima. *Južnoslovenski filolog* XXXVIII, 1–8.
- IVIĆ, PAVLE 1982b. O nekim fenomenima akcenatske varijacije koji nisu uvršteni u Ivšičev koordinatni sistem. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6, 181–188.
- IVIĆ, PAVLE 1991a. Glavne linije razvoja prozodijskog sistema u srpskohrvatskom jeziku. *Izabrani ogleđi II – Iz istorije srpskohrvatskog jezika* [ur. Dobrivoje Jevtić]. Niš: Prosveta, 129–157.
- IVIĆ, PAVLE 1991b. Pravci razvoja prozodijskog sistema u slovenskim jezicima. *Izabrani ogleđi I – O slovenskim jezicima i dijalektima* [ur. Dobrivoje Jevtić]. Niš: Prosveta, 141–166.
- IVIĆ, PAVLE 1991c. Putevi razvoja srpskohrvatskog vokalizma. *Izabrani ogleđi II – Iz istorije srpskohrvatskog jezika* [ur. Dobrivoje Jevtić]. Niš: Prosveta, 5–74.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1911. Prilog za slavenski akcenat. *Rad JAZU* 187, 133–208.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1936. Jezik Hrvata kajkavaca. *Ljetopis JAZU* 48, 47–88.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1970. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1979. Prilog za kvantitetu u hrvatskom jeziku. *Rad JAZU* 376, 5–39.
- JAKOBSON, ROMAN 2002a. Опыт фонологического подхода историческим вопросам славянской акцентологии. *Selected Writings* I. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 664–687.
- JAKOBSON, ROMAN 2002b. The prosodic questions of slavic historical phonology restated. *Selected Writings* I. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 690–692.
- JUNKOVIĆ, ZVONIMIR 1972. Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta. *Rad JAZU* 363, 1–229.
- KOLARIĆ, RUDOLF 1955. Slovenska narečja na Štajerskem. *Pogovori o jeziku in*

- slovstvu* [ur. Anton Slodnjak]. Maribor: Obzorja, 54–60.
- LISAC, JOSIP 1988. Iz goranskog vokalizma. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXXI/2, 137–175.
- LOGAR, TINE 1955. Karakteristika štajerskih govora južno od Konjiške gore in Boča. *Pogovori o jeziku in slovstvu* [ur. Anton Slodnjak]. Maribor: Obzorja, 61–65.
- LOGAR, TINE 1989. Diftongizacija in monoftongizacija v slovenskih dialektih. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 8, 69–73.
- LOGAR, TINE 1996a. Pregled zgodovine slovenskega jezika. *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave* [ur. Karmen Kenda-Jež]. Ljubljana: SAZU, 331–336.
- LOGAR, TINE 1996b. Srednještajersko narječje. *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave* [ur. Karmen Kenda-Jež]. Ljubljana: SAZU, 396–399.
- LOGAR, TINE 1996c. Štajerska narječja. *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave* [ur. Karmen Kenda-Jež]. Ljubljana: SAZU, 392–395.
- LOGAR, TINE – JAKOB RIGLER 1983. *Karta slovenskih narječij*. Ljubljana: Univerzum.
- LONČARIĆ, MIJO 1985. Govor pregradskog kraja. Pregrada i okolica. *Kaj XVI-II/2–3*, 43–53.
- LONČARIĆ, MIJO 1990. *Kaj – jučer i danas*. Čakovec: Zrinski.
- LONČARIĆ, MIJO 1992. Mjesto hrvatskoga kajkavskoga narječja u jezičnom kontinuumu. *Studia z dialektologii polskiej i słowiańskiej, Seria “Język na Pograniczach”* 4 [ur. Wiesław Borys – Władysław Sędzik]. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy – Omnitech Press, 129–135.
- LONČARIĆ, MIJO 1994. Kajkavski vokalizam. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 20, 115–135.
- LONČARIĆ, MIJO 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- LONČARIĆ, MIJO 1997. Jezični odnosi u donjoj Panoniji. *Zbornik Filozofičke fakulteta Univerzity Komenského* 46, 145–153.
- LONČARIĆ, MIJO 1999. O istraživanju lužičkosrpsko-hrvatskih jezičnih veza. *Lětopis Matice serbske* 46, 101–110.
- LONČARIĆ, MIJO – VESNA ZEČEVIĆ 1999. *Ĵat* u kajkavštini. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 25, 171–194.
- LUKEŽIĆ, IVA 1999. Razvoj i uspostava hrvatskoga jezika u starijim razdobljima. *Fluminensia* 11/1–2, 101–142.
- MIHALJEVIĆ, MILAN 2002. *Slavenska poredbena gramatika, 1. dio*. Zagreb: Školska knjiga.
- MOGUŠ, MILAN 1971. *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MULJAČIĆ, ŽARKO 1972. *Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog je-*

- zika*. Zagreb: Školska knjiga.
- RAMOVŠ, FRAN 1935. *Historična gramatika slovenskega jezika*. VII. *Dialekti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- RAMOVŠ, FRAN 1995. *Kratka zgodovina slovenskega jezika, I*. Ljubljana: Pri Akademski založbi.
- RAMOVŠ, FRAN 1997a. K poznavanju praslovanske metatonije. *Zbrano delo, 2. knjiga*. Ljubljana, 458–484.
- RAMOVŠ, FRAN 1997b. Relativna kronologija slovenskih akcenatskih pojavov. *Zbrano delo, 2. knjiga*. Ljubljana, 509–516.
- RIGLER, JAKOB 1955. Vokalna disimilacija v slovenščini. *Slavistična revija* 8, 225–231.
- RIGLER, JAKOB 1963. Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Slavistična revija* XIV/1–4, 25–78.
- RIGLER, JAKOB 1986a. O slovensko-kajkavskih jezikovnih razmerjih. *Razprave o slovenskem jeziku* [ur. Franc Jakopin]. Ljubljana: Slovenska matica, 129–138.
- RIGLER, JAKOB 1986b. Pripombe k Pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Razprave o slovenskem jeziku* [ur. Franc Jakopin]. Ljubljana: Slovenska matica, 187–206.
- SKOK, PETAR 1971.–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjige I–IV. Zagreb: JAZU – Globus.
- SMOLE, VERA 1997. Pozicijski razvoj kratkih *o* in *ɔ* v vzhodnodolenjskih govorih. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 10, 185–191.
- SNOJ, MARKO 1997. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- STANG, CHRISTIAN SCHWEIGAARD 1957. *Slavonic accentuation*. Oslo: Universitetsforlaget.
- STANKIEWICZ, EDWARD 1993. Slovene. *The Accentual Patterns of the Slavic Languages*. Stanford: Stanford University Press, 39–95.
- ŠOJAT, ANTUN – VESNA ZEČEVIĆ 1969. Istraživanje kajkavskih govora u Hrvatskom zagorju. *Ljetopis JAZU* 73, 437–444.
- TOPOLIŃSKA, ZUZANNA 1995. Lingvistička geografija kao zapis jezične povijesti. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 9, 89–99.
- TOPORIŠIĆ, JOŽE 1963. Zamenjava tonemske opozicije s kvantitetno v moščanskem govoru brežiškega Posavja. *Slavistična revija* XIV/1–4, 206–209.
- VERMEER, WILLEM 1979. Proto-slavonic **u* in Kajkavian. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XXII/1, 171–177.
- ZEČEVIĆ, VESNA 1993. *Fonološke neutralizacije u kajkavskom vokalizmu*. Zagreb: Zavod za hrvatski jezik.
- ZEČEVIĆ, VESNA 1997. Fonetika i fonologija. *Hrvatska gramatika* [ur. Dinka Juričić]. Zagreb: Školska knjiga, 39–93.

ZEČEVIĆ, VESNA 1997b. Tipologija kajkavskih vokalskih podsustava. *Govor* XIV/1–2, 25–43.

ZEČEVIĆ, VESNA 2000. *Hrvatski dijalekti u kontaktu*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Der Dialekt der oberen Sutla der kajkavischen Dialektgruppe im Lichte der Phonologie

Zusammenfassung

Der Dialekt der oberen Sutla – eine Reihe kroatischer kajkavischen Mundarten am linken Oberlauf des Flusses Sutla – ist eine Randeinheit nicht nur auf der Mundartenkarte der kajkavischen Dialektgruppe, sondern auch der kroatischen Sprache, und der Reflex vom **o* in Hum ist auch eine Besonderheit in den slavischen Sprachen überhaupt.

Es wurden da fünf charakteristische Mundarten gewählt – die Ma. von Kumrovec, Hum an der Sutla, Pavlovec, Kostelski und Kostel-Breg – die sprachlich auch für andere Mundarten des Dialektes kennzeichnend sind.

Die wichtigen vokalischen Eigenschaften sind:

- Die der Qualität von Vokalen ist von ihrer Ausgangsquantität abhängig, was die Zerspaltung von allen oder von den meisten Ausgangsvokalen in zwei Einheiten verursachte: eine ist die Kontinuante von dem kurzen und die Zweite von dem langen *Ja*; aufgrund dieser Zerspaltung wurde in den Ma. die Zahl der betonten Vokale vergrößert (von neun bis elf) und gleichzeitig im Untersystem von unbetonten Vokalen vermindert (auf vier oder fünf).
- Die Ma. wurden durch eine Längung in der vorletzten betonten Sylbe charakterisiert, was sich auch auf den Vokalismus auswirkte.
- Die progressive Verschiebung von alten fallenden Akzenten auf eine geschlossene Ultima, die doch nicht konsequent durchgeführt wurde.

Besonders wichtig ist die Entwicklung des langen **o* in Hum, die eine Besonderheit nicht nur der kroatischen Sprache, sondern auch in den slavischen Sprachen überhaupt ist, weil sein Reflex (*au*) mit keinem anderen alten Vokal sich zusammengeschmolzen hat. Seine Kontinuante ist da offener als die Reflexe des alten *o*. Wahrscheinlich war so früher auch in anderen Ma. dieses Dialektes.

Die Obersusutla-Ma. sind von zwei Akzentisoglosse getrennt. Die erste ist die Längung von nichtletzten Sylben – in Hum und Kumrovec kommt es zur Längung vorwiegend in primärbetonten Sylben, und in Kostelsko und Kostel-Breg in sekundärbetonten. Die zweite Isoglosse bezieht sich auf das

Akzentinventar – in den ersten zwei Ma. und in der Ma. von Pavlovec ist nur die Akzentstelle relevant, während Oppositionen in Intonation und in Quantität aufgehoben sind - die Quantität wurde in die vokalische Qualität umphonologisiert. Die Ma. von Kostelsko und Kostel-Breg haben ein Drei-Akzent-System.

Die grundlegenden konsonantischen Eigenschaften des Dialektes ist der Wandel von **tj*, **dj* zu *č*, *j* und **stj*=**skj* und **zdj*=**zgj* zu *š* und *ž*. Aus der Laut *ń* ist der nasale Palatal *ɲ* entstanden, das in Kumrovec zu *j* gewandelt wurde, was der einzige Unterschied im Konsonantismus in Ober-Sutla Ma. ist. Die Ma. von Hum unterscheidet sich durch den Wandel von dem finalen *l* in das nichtsylabische *ɥ* im Partizip Perfekt Sg. m.

Ključne riječi: dijalektologija, kajkavsko narječje, gornjosutlanski dijalekt, fonologija, Sutla

Schlüsselwörter: Mundartforschung / Dialektologie, kajkavische Mundart, die Obersutlaner Mundart, Phonologie, Sutla